

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Ε' Καρτέλες αποδελτίωσης με ενδεικτικές απαντήσεις

Μαρία Αλεξάνδρου

Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2016

Τεκμηρίωση & Προλογικά

Α.3

1. Βυζαντινός Πολιτισμός

Α. 4

2. Βυζαντινή Μουσικολογία

Α. 22

3. Ο λειτουργικός τόπος της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής:

Στοιχεία Λειτουργικής

Α. 44

4. Στοιχεία Υμνολογίας

Α. 66

5. Μουσική θεωρία στο Βυζάντιο: Η οκταηχία και η βυζαντινή παρασημαντική

Α. 106

6. Η βυζαντινή, μεταβυζαντινή και νεότερη εκκλησιαστική μουσική (σύνθεση)

Α. 112

7. Περί της βυζαντινής κοσμικής μουσικής

(με αφορμή δύο διαλέξεις κ. Κ. Καλαϊτζίδη)

Α. 160

Αντί επιλόγου

Α. 188

Τεκμηρίωση & Προλογικά

Αγαπητοί φίλοι της βυζαντινής μουσικής

- Το παρόν αρχείο σχεδιάστηκε για να λειτουργήσει υποβοηθητικά για την συμπλήρωση των καρτελών που έχουν ήδη εκτυπωθεί από τον εκάστοτε χρήστη (βλ. τα ψηφιακά αρχεία 01. και 02.).
- Οι απαντήσεις που καταγράφονται εδώ είναι ενδεικτικές. Προτείνουμε στον εκάστοτε σπουδαστή να συμπληρώσει με το χέρι του τις καρτέλες, στο πίσω μέρος τους (όχι δίπλα στις εικόνες), για να μπορέσουν να λειτουργήσουν ως μνημοτεχνικές.
- Για καλύτερη αφομοίωση της ύλης, η συμπλήρωση καρτελών πρέπει να γίνεται σταδιακά, ανά θεματική ενότητα και όχι όλα τα χρώματα μαζί!
- Η εκμάθηση των καρτελών επίσης μπορεί να οργανωθεί σε περισσότερες φάσεις, με μια μικρή εξέταση ενδιάμεσα.

Προτείνεται ο εξής βηματισμός:

1. Άσπρες - κόκκινες - πράσινες καρτέλες,
2. ροζ – κίτρινες καρτέλες,
3. γαλάζιες – πορτοκαλί καρτέλες.

Για την εκμάθηση μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την εξής τακτική: α. βλέπω το θέμα στο μπροστινό μέρος μιας καρτέλας, β. προσπαθώ να δώσω την απάντηση, γ. συγκρίνω την απάντησή μου με αυτό που γράφει στο πίσω μέρος της καρτέλας., δ. βάζω στην άκρη τις καρτέλες που απάντησα σωστά και επαναλαμβάνω τη διαδικασία για τις καρτέλες που δεν ήξερα ακόμα καλά.

● Η τεκμηρίωση των πληροφοριών που δίνονται σε κάθε καρτέλα υπάρχει στα αντίστοιχα κεφάλαια στο Α', Β' και Α' μέρος της εργασίας. Η περιγραφή και η τεκμηρίωση των εικόνων που χρησιμοποιούνται στις καρτέλες υπάρχουν στο ειδικό ψηφιακό αρχείο Η.02 στο παρόν CD.

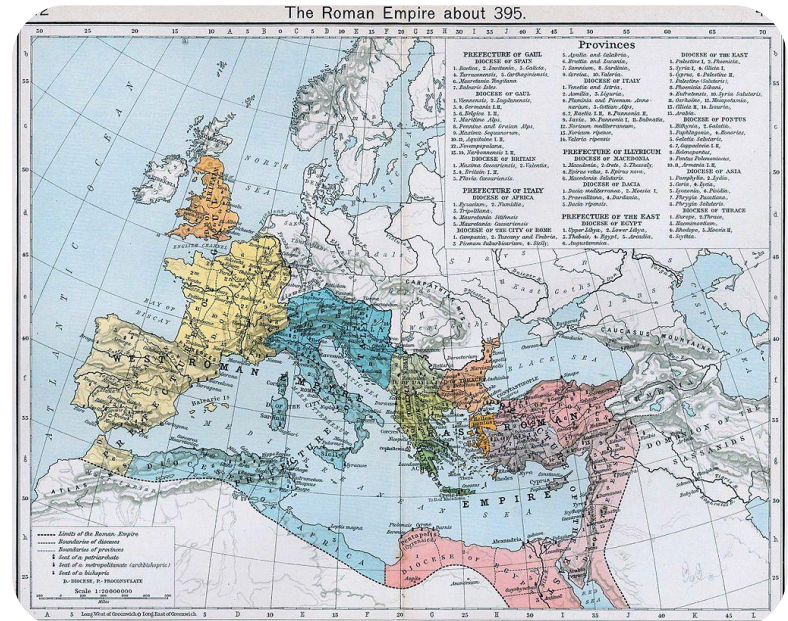
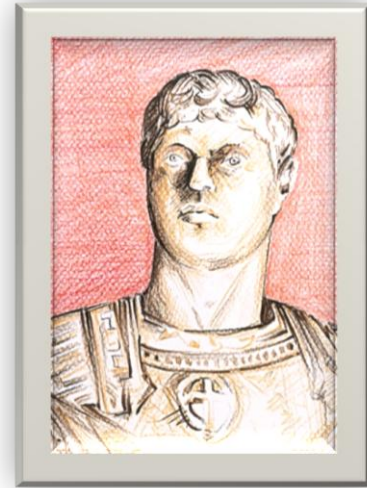
● Το παρόν αρχείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για τη δημιουργία εκπαιδευτικού παιχνιδιού: I. Προετοιμασία: 1. εκτυπώνονται έγχρωμα όλες οι καρτέλες με τις απαντήσεις τους σε άσπρο χαρτόνι Α4 (ανά 2 εικόνες τη σελίδα) και 2. κόβονται όλες οι καρτελίτσες που δημιουργήθηκαν ξεχωριστά. 3. Ανά χρώμα ανακατώνονται οι καρτέλες με τις απαντήσεις τους. 4. Μετά δημιουργούνται τρεις στοιβές καρτελών: 1. Άσπρες - κόκκινες - πράσινες καρτέλες, 2. ροζ – κίτρινες καρτέλες, 3. γαλάζιες – πορτοκαλί καρτέλες. Τέλος, σε κάθε στοιβή ανακατώνονται τα χρώματα.

II. Παιχνίδι: Δημιουργούνται τρεις ομάδες σπουδαστών οι οποίοι κάθονται μπροστά σε τρία μεγάλα τραπέζια. Η κάθε ομάδα αναλαμβάνει από μια προετοιμασμένη στοιβή καρτελών (βλ. παραπάνω). Μέσα σε κάθε ομάδα, οι σπουδαστές προσπαθούν να βρουν τα ταιρία των καρτελών: το μπροστινό μέρος της καρτέλας με το θέμα και τις μνημοτεχνικές εικόνες, και το πίσω μέρος της, με την ενδεικτική απάντηση. Αυτές θα τις βάζουν δίπλα-δίπλα στο τραπέζι, ανά χρώματα. Η κάθε ομάδα δηλώνει όταν είναι έτοιμη. Όταν τελείωσαν και οι τρεις ομάδες, η καθεμία περιμένει στο τραπέζι της και έρχονται οι άλλες δύο ομάδες, μαζί με τον εκπαιδευτικό, για να βλέπουν τα αποτελέσματα και να φέρουν τυχόν διορθώσεις.

Ποιά ομάδα κέρδισε; Εκείνη που τελείωσε πιο γρήγορα και είχε τα λιγότερα λάθη.

BYZANTION

- **Όνοματολογικά:**

- *Βυζάντιον/Βυζαντίς* = αποικία της αρχαιοελληνικής πόλης Μέγαρα στη νότια πλευρά του Βοσπόρου, μεταξύ του Χρυσού Κέρατος και της Προποντίδος, η οποία ιδρύθηκε περ. το 660 π.Χ. Το τοπωνύμιο *Βυζάντιον* συσχετίζεται με το όνομα του *Βύζαντος* (μυθώδης Θρακιώτης βασιλιάς/αρχηγός της αποικιακής κίνησης).

- Οι κάτοικοι της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ονόμαζαν τους εαυτούς τους *Ρωμαίους*, ενώ οι όροι *Βυζάντιον* και *Βυζάντιοι* χρησιμοποιούνται από συγγραφείς του 15ου αι. μόνο για τη Βασιλεύουσα και τους πολίτες της.

- Ο όρος *βυζαντινός* ως επίθετο προσδιορίζοντας ολόκληρη την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία είναι νεολογισμός και ανάγεται στον Γερμανό ουμανιστή Hieronymus Wolf (1516-1580), με την έκδοση του *Corpus Historiae Byzantinae*.

- Χρονολογικό πλαίσιο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: από το 324 (Ίδρυση της Κωνσταντινούπολης από το Μ. Κωνσταντίνο) μέχρι το 1453 (Άλωση).

- Γεωγραφικά πλαίσια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: αρχικά τα εδάφια του *Imperium Romanum*. Κατά τους 11 αιώνες ύπαρξης του κράτους ⇒ αλληλεπάλληλες εδαφικές συρρικνώσεις και επανακτήσεις, μέχρι την τελική συρρίκνωση στην Πρωτεύουσα και λίγα άλλα εδάφια κατά το α΄ μισό του 15^{ου} αιώνα. Μετά την Ιουστινιάνεια εποχή (6^{ος} αι.), το επίκεντρο της αυτοκρατορίας μετατίθεται οριστικά στην Ανατολή.

- Βάση και καταλύτες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας:

- Ελληνισμός,

- Ρωμαϊκό δίκαιο & κρατικές δομές από την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία,

- ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ.

- **Denumire:**

- *Βυζάντιον/Βυζαντίς* = colonie a cetății antice grecești Megara, în partea de sud a Bosforului, între Cornul de Aur și Marea Marmara, care a fost întemeiată approx. în anul 660 î.Hr. Denumirea *Βυζάντιον* se află în relație cu numele lui *Βύζας* (împărat trac mitologic / căpetenia mișcării de colonizare).

- Cetățenii Imperiului Roman de Răsărit se numeau pe ei înșiși *Romei* (*Ῥωμαίοι*), iar termenii *Βυζάντιον* și *Βυζαντίοι* se folosea de către scriitori ai sec. al XV-lea numai pentru capitală (Constantinopol) și pentru cetățenii acesteia.

- Termenul *bizantin* (*βυζαντινός*) ca adjectiv definind întregul Imperiu Roman de Răsărit este un neologism care se datorează umanistului neamț Hieronymus Wolf (1516-1580), care a scos o culegere de scrieri istorice cu titlul *Corpus Historiae Byzantinae*.

- **Cadru cronologic al Imperiului Bizantin:** de la anul 324 (Punerea pietrei de temelie a Constantinopolului de către Sf. Constantin cel Mare) până la 1453 (Căderea Constantinopolului).

- **Cadru geografic al Imperiului Bizantin:** la început sunt teritoriile vechiului *Imperium Romanum*. În decursul celor 11 veacuri de existență a Imperiului ⇒ o fluctuație continuă a granițelor, cu perioade de recâștigare și de pierdere de teritorii, până la restrângerea finală la capitală și unele zone în prima jumătate a sec. al XV-lea. După perioada Iustiniană (sec. al VI-lea), epicentrul Imperiului se transferă definitiv în Răsărit.

- **Bază și elemente catalizatoare ale Imperiului Bizantin:**

- cultura elină,

- dreptul roman & aparatul birocratic-structurile de stat ale Imperiului Roman,

- CREȘTINISMUL.

Ο χρυσός αιώνας της
χριστιανικής
γραμματολογίας

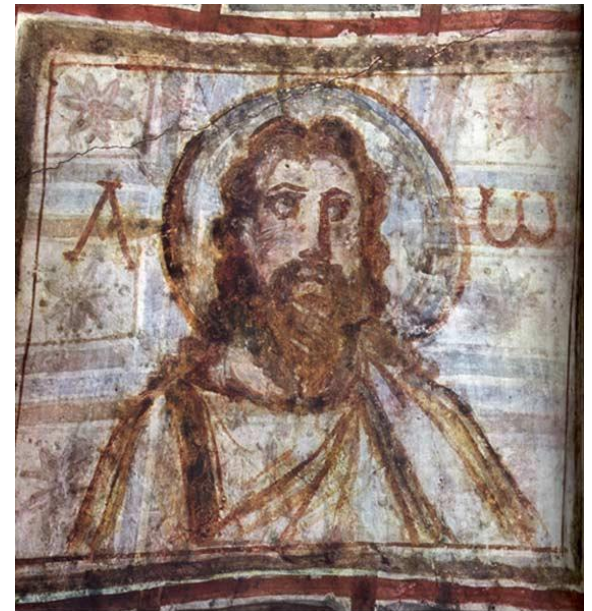
= Ο 4ος αιώνας.

• Οι Τρεις Ιεράρχες (Μ. Βασίλειος, Άγ. Γρηγόριος ο Θεολόγος και Άγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος): κύριοι εκπρόσωποι της χριστιανικής γραμματολογίας.

Γ'
&
Δ'

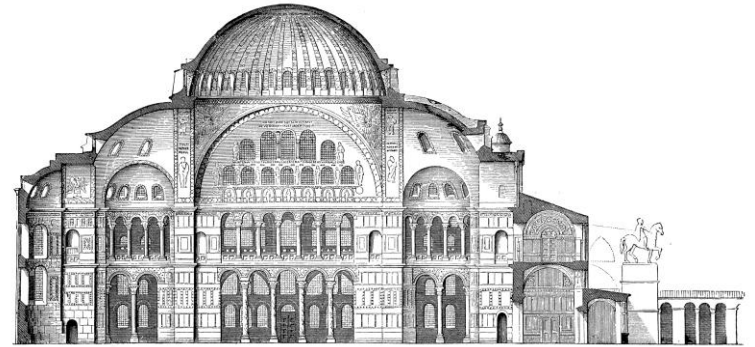
Οικουμενική
Σύνοδος

- Έφεσος, 431: Η Παναγία αναγνωρίζεται ως Θεοτόκος.

- Χαλκηδόνα 451 (δηλ. 20 χρόνια αργότερα): Ο Κύριος Ιησούς Χριστός αναγνωρίζεται ως μια υπόσταση (δηλ. ένα πρόσωπο) με δύο φύσεις, ως τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος.

Ιουστινιάνεια εποχή ή ο Χρυσός Αιώνας του Αγίου Ιουστινιανού

= Ο 6ος αιώνας.

- **Επιτεύγματα:**
 - **Ανέγερση του ιερού ναού της Αγίας του Θεού Σοφίας,**
 - **κωδικοποίηση του ρωμαϊκού δικαίου,**
 - **άνθηση γραμμάτων & τεχνών.**
- **Ο γνωστότερος εκπρόσωπος της βυζαντινής υμνογραφίας κατά τον 6^ο αιώνα, αλλά και γενικά: Άγ. Ρωμανός ο Μελωδός, ποιητής & συνθέτης, φημισμένος για τα κοντάκιά του.**

Τῆ Ὑπερμάχῳ

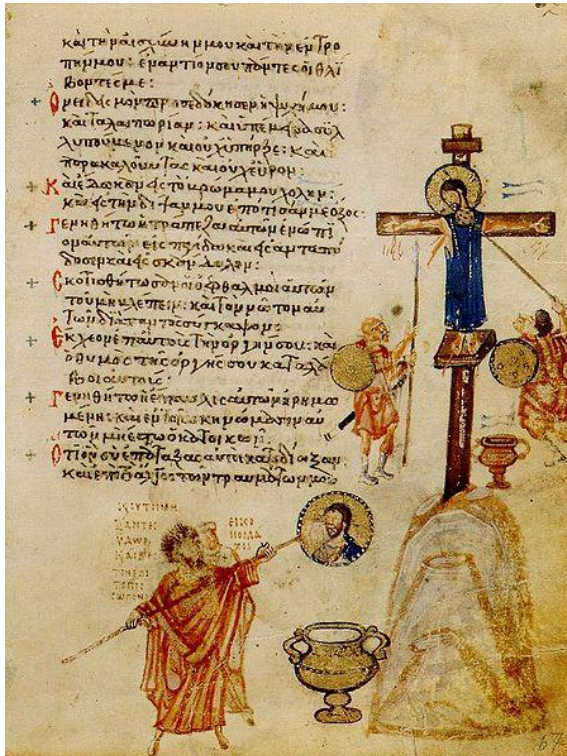

= Το δεύτερο προοίμιο του Ακαθίστου, ευχαριστήριος ύμνος προς την Παναγία, στην οποία ήταν αφιερωμένη η Πόλη.

• Ιστορικά συμφραζόμενα:

έτ. 626: πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από Αβάρους και Πέρσες → ολονύκτια προσευχή του λαού στην Παναγία με τον *Ακάθιστο Ύμνο* → απαλλαγή από τους εχθρούς, με θαύμα της Θεοτόκου.

Εικονομαχία

- Χρονολογικά πλαίσια: 726-843.

= Η βαθύτερη κρίση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, «οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου».

- Υπερασπιστές των εικόνων: Άγ. Ιωάννης Δαμασκηνός, Άγ. Θεόδωρος ο Στουδίτης.

- Η ορθόδοξη διδασκαλία για τις εικόνες: η τιμητική προσκύνηση (και όχι λατρεία) που προσφέρεται στην εικόνα διαβαίνει στο πρωτότυπο, δηλ. στο Χριστό, την Παναγία ή τους εικονιζόμενους Αγίους.

- Ως ανάμνηση της οριστικής αποκατάστασης των εικόνων θεσπίσθηκε η εορτή της Ορθοδοξίας, κάθε χρόνο κατά την πρώτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής.

Αναγεννήσεις στο Βυζάντιο

1. Τέλη 9ου-αρχές 11ου αι., κατά τη Μακεδόνεια Δυναστεία:

- **Κύριοι εκπρόσωποι:** οι βασιλείς Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός και ο γιός του, Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, καθώς και ο Μέγας Φώτιος, Πατριάρχης Κων/πολης.
- **Εκχριστιανισμός των Σλάβων.**

2. Τέλη 13ου αι.-1453, κατά την Παλαιολόγεια Δυναστεία:

- **Κίνηση του Ησυχασμού, με κύριες μορφές, μεταξύ άλλων, τους εξής:**
 - Άγ. Γρηγόριος Παλαμάς (διδασκαλία περί θέωσης του ανθρώπου, διά της μέθεξης στις άκτιστες ενέργειες του Θεού: αγάπη, φως, χαρά, ειρήνη, χάρη, ζωή, κάλλος...),
 - Άγ. Ιωάννη Κουκουζέλη (σημαντικότερος εκφραστής της Βυζαντινής Καλοφωνίας).

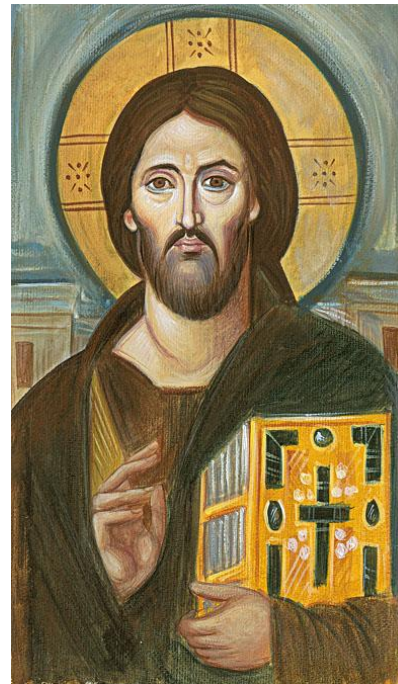
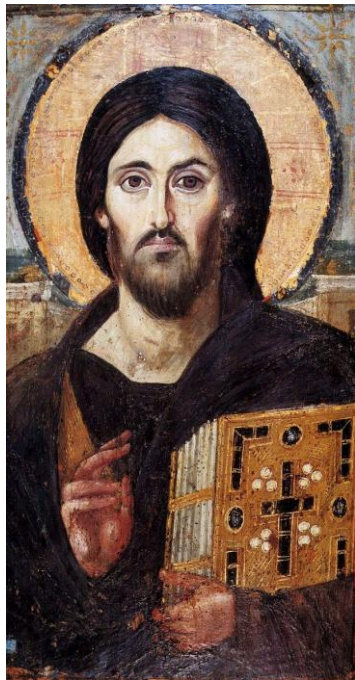
Βασιλείς υμνογράφοι

- 1. Άγ. Ιουστινιανός, 6ος αι.**
- 2. Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός, τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.**
- 3. Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, 10ος αι.**
- 4. Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης, αυτοκράτορας στη Νίκαια, μέσα 13ου αι.**

1.
Βυζαντινός
Ουμανισμός

2.
«Βυζάντιο
μετά το
Βυζάντιο»

1. Υφίσταται κατά την Παλαιολόγεια εποχή (1261-1453), περίοδος όπου το Βυζάντιο γνωρίζει μια δεύτερη Αναγέννηση. Κύριο χαρακτηριστικό: προβάλλεται η μορφή του Θεανθρώπου Χριστού.

2. Έτσι ονόμασε ο ιστορικός Νικολάε Ιόργκα τη μεταβυζαντινή περίοδο (1453-1820), καθώς αποτελεί μια εποχή κατά την οποία μετεξελίσσεται η βυζαντινή πνευματική και πολιτισμική κληρονομιά σε διάφορους λαούς (Έλληνες, Ρουμάνους, Σλάβους κ.ά.).

Προσδιορισμοί Βυζαντινής Μουσικής

1. Εκκλησιαστική & κοσμική μουσική στο χρονόχωρο του Βυζαντίου (324-1453).

2. Μουσική των εκκλησιών με βυζαντινό τύπο, έχοντας τα εξής χαρακτηριστικά:

- φωνητική,
- μονοφωνική (με στοιχεία ετεροφωνίας όταν ψέλνεται με ισοκράτημα),
- βασισμένη στο σύστημα της οκταηχίας,
- γραμμένη σε βυζαντινή παρασημαντική.

3. Ελληνική εκκλησιαστική μουσική.

Πηγές της βυζαντινής μουσικής

Κύριες:

- Άγ. Γραφή,
- γραπτή μουσική παράδοση: χφα (περ. 7000-10.000, από το 10ο αι. και μετά), έντυπα (από το 1820 και μετά), ηλεκτρονικές εκδόσεις,
- θεωρητικά εγχειρίδια,
- προφορική/ακουστική παράδοση (με ηχοληψίες από τις αρχές του 20^{ού} αι. και μετά).

Βοηθητικές:

- Λειτουργικά βιβλία χωρίς παρασημαντική,
- εικονογραφικές πηγές,
- δημοτική μουσική,
- ανατολική κλασική μουσική κ.ά.

Η Μεταρρύθμιση

- Κων/πολη 1814 – 15.

- Οι Τρεις Διδάσκαλοι: Χρύσανθος εκ Μαδύτων, Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ, Γρηγόριος Πρωτοψάλτης.

- Επινόηση της Νέας Μεθόδου αναλυτικής γραφής & εξήγηση (μεταγραφή) μεγαλύτερου μέρους του ρεπερτορίου από το παλαιό στενογραφικό σύστημα στη νέα γραφή.

- Υπολογισμός διαστημάτων & συστηματοποίηση κλιμάκων της οκταηχίας.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ ΜΕΓΑ
ΤΗΣ
ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΝ ΜΕΝ ΠΑΡΑ
ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΔΙΡΡΑΧΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΚ ΜΑΛΥΤΩΝ
ΕΚΔΟΘΕΝ ΔΕ
ΥΠΟ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γ. ΠΕΛΟΠΙΔΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥ
ΔΙΑ ΦΙΛΑΝΘΙΜΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ.

Κάμωι δὲ διὰ τῶο γίνεσθαι φιλοσοφίῶν ἴσθαι περὶ
Μουσικῆς καὶ γὰρ Πιθαγόρῃς ὁ Σάμιος, τῆλεστέτην
δόξαν ἔχων ἐπὶ φιλοσοφίῃ, καταφανῆς ἴσθιν ἐκ πολλῶν
ὁ παρθένω ἀγάμινος Μουσικῆς ὄργη καὶ τὴν τῆ Παντὸς
δοίαν διὰ Μουσικῆς ἀποφαίνεσθαι μίτην ΠΛΑΤΩ. φῶλ. 631.

ΕΝ ΤΕΡΓΕΣΤΗ,
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΙΧΑΗΛ ΒΛΙΣ
(MICHELE WEIS)
1832.

Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς

- Αποτελεί έργο Χρύσανθου εκ Μαδύτων (δημοσιεύθηκε στην Τεργέστη, 1832), εκπροσώπου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

- Είναι η θεωρητική βάση της νεότερης παράδοσης εκκλησιαστικής μουσικής.

- Περιέχει, στο β' μέρος του, την πρώτη ελληνική ιστορία της μουσικής στα νεότερα χρόνια (βλ. Κ. Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική*, σ. 38).

- Μέσα στο έργο αυτό προβάλλεται η ταυτότητα του βυζαντινού μέλους ανά τους αιώνες.

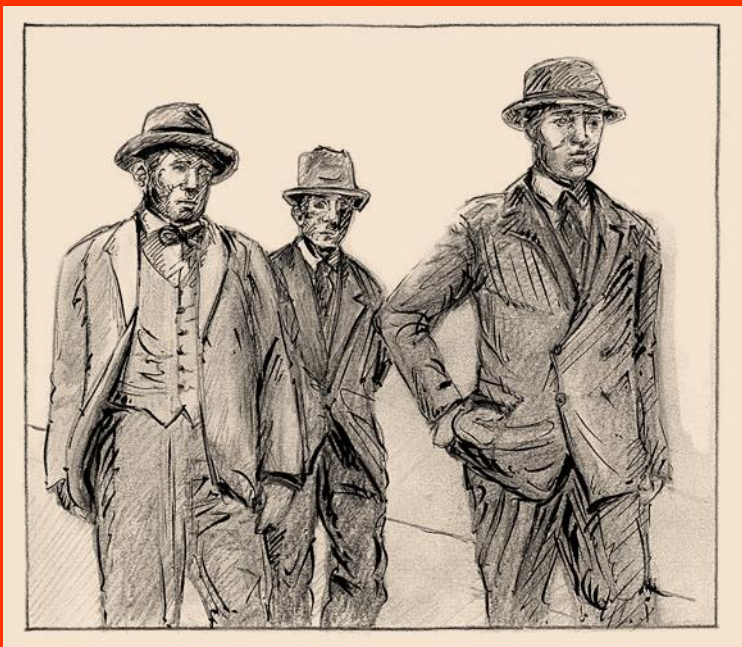

Κωνσταντίνος Ψάχος

- Ονομάστηκε «ο Πατέρας της Ελληνικής Μουσικολογίας», κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (βλ. Α. Αλυγιάκη, *Θέματα*, σ. 113).

- Κύριο έργο: *Η Παρασημαντική της Βυζαντινής Μουσικής*, Αθήνα 1917.

- Μεθοδολογία που προτείνει για την έρευνα των παλαιών χειρογράφων: ο αναδρομικός παραλληλισμός των πηγών, ξεκινώντας από τα σημερινά ακούσματα και τις μεταγραφές των Τριών Διδασκάλων και πηγαίνοντας προς τις παλαιότερες πηγές.

Monumenta Musicae Byzantinae (MMB)

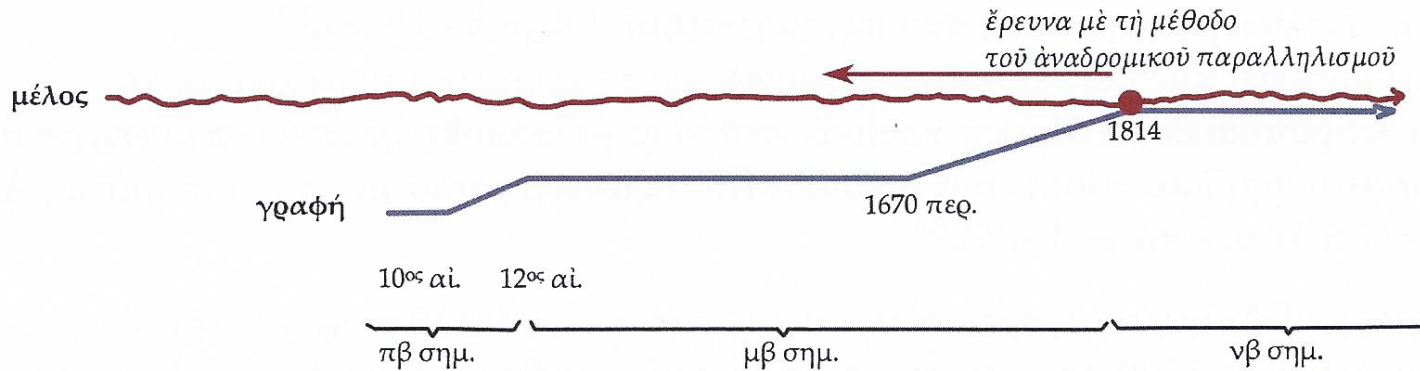
- Ιδρύθηκαν στην Κοπεγχάγη, 1931, από τους C. Høeg, E. Wellesz & H. Tillyard.

- Σκοπός: προβολή της B.M. στη διεθνή επιστημονική κοινότητα.

- Εκδοτικές σειρές:
 - Πανομοιότυπες εκδόσεις μουσικών χειρογράφων,
 - μουσικολογικές μελέτες,
 - μεταγραφές στο πεντάγραμμο (σταμάτησαν το 1958),
 - κριτικές εκδόσεις κειμένων με εκφωνητική σημειογραφία,
 - κριτικές εκδόσεις μουσικοθεωρητικών κειμένων.

Πρώτα μοντέλα ἑρμηνείας τῶν παλαιῶν σημειογραφιῶν Σχηματικὴ παράσταση

1. Κ. Ψάχος καὶ ἄλλοι (κυρίως Ἕλληνες) ἑρευνητές: τὸ μέλος (ἠχητικὸ ἀποτέλεσμα) παραδίδεται ἀναλλοίωτο ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, διὰ ζώσης φωνῆς· ἡ παλαιὰ παρασημαντικὴ εἶναι συνοπτικὴ καὶ γίνεται ὁλοένα πρὸ ἀναλυτικὴ, μέχρι πού νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ ἠχητικὸ ἀποτέλεσμα στὰ πλαίσια τῆς Νέας Μεθόδου.

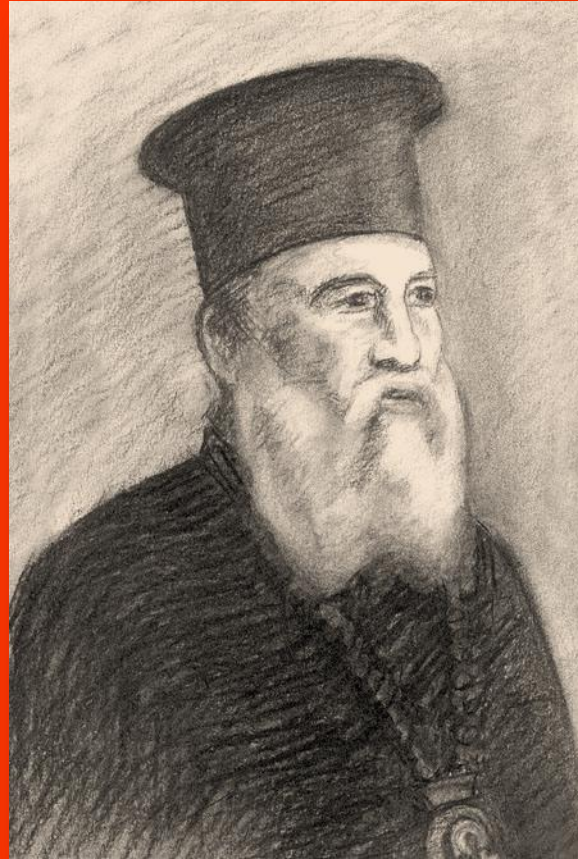

2. ΜΜΒ καὶ ἄλλοι (κυρίως ξένοι) ἑρευνητές: τὸ μέλος πού προέρχεται ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση, καταγράφεται πλήρως ἤδη μὲ τὴ μεσοβυζαντινὴ, διαστηματικὴ γραφή. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, γραφή καὶ μέλος ἐξελισσονται παράλληλα.

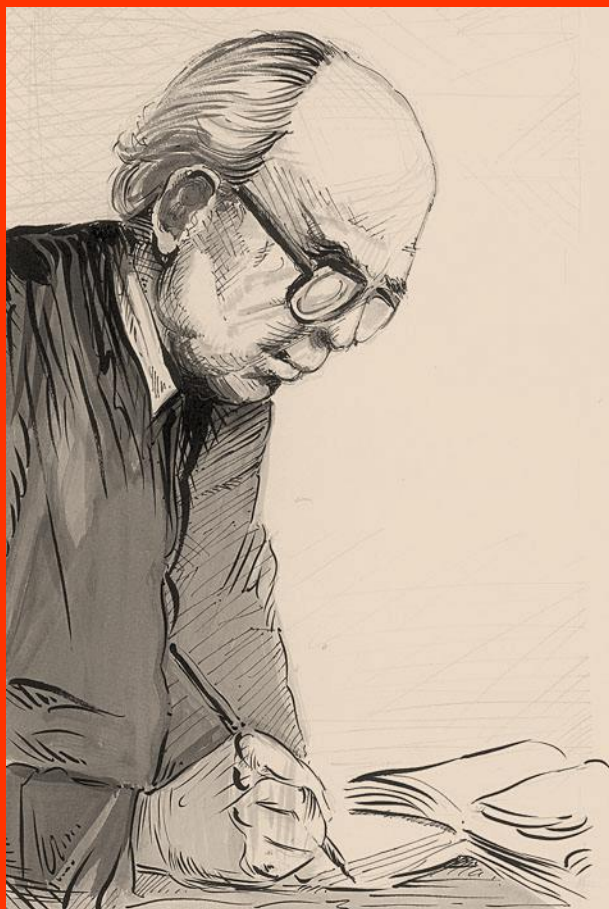
**Πρώτα μοντέλα ερμηνείας της παλαιάς βυζαντινής
παρασημαντικής εκ μέρους Ελλήνων και ξένων
ερευνητών:**

**Σχέση μέλους (ηχητικού αποτελέσματος) και
μουσικής γραφής**

**Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας (ΙΒΜ)
της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος**

- Ιδρύθηκε το 1970 στην Ιερά Μονή Πεντέλη (Αθήνα), κατόπιν πρότασης του μακαριστού Μητροπολίτη Διονυσίου Ψαριανού προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος.
- Διευθυντής: Γρηγόριος Στάθης, ένας από τους κορυφαίους εκπροσώπους των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών, με κολοσσιαίο έργο.
- Σκοπός: πρόοδος της Βυζαντινής Μουσικολογίας & Ψαλτικής Τέχνης.
- Εκδοτικές σειρές:
 - Κατάλογοι χειρογράφων,
 - Μελέται: μουσικολογικές μονογραφίες,
 - Λατρειολογήματα: αποκαταστάσεις παλαιών ακολουθιών,
 - Πρακτικά συνεδρίων,
 - Ηχογραφήσεις & παρτιτούρες.

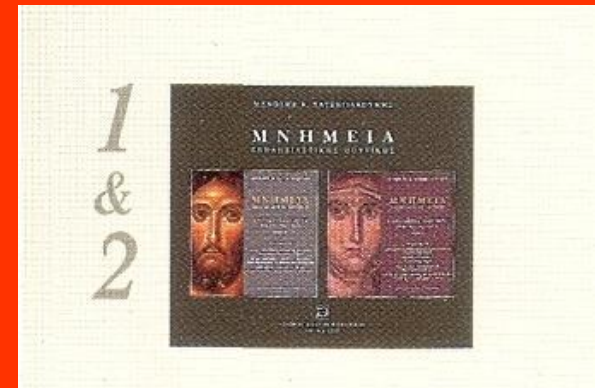
Σίμων Καράς

= Κορυφαίος θεωρητικός, μουσικολόγος και μουσικοδιδάσκαλος του 20ου αι. (1903-1999).

- Το έργο του αφορά εξίσου την εκκλησιαστική και την κοσμική ελληνική μουσική.

- Το 1929 ίδρυσε το Σύλλογο προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής (ΣΔΕΜ), που ανέδειξε σπουδαιότατο έργο καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αι.

- Το opus magnum του: *Μέθοδος της Ελληνικής Μουσικής, Θεωρητικόν* (2 τόμ., Αθήνα 1982) & *Πρακτικόν Μέρος* (6 τόμ., Αθήνα 1984-1996), εκδόσεις του ΣΔΕΜ.

Μνημεία Εκκλησιαστικής Μουσικής (MEM)

= Μεγάλη σειρά ηχογραφήσεων, σε επιμέλεια του Μ. Χατζηγιακουμή, Αθήνα, από τις 1999-

= Χρυσή φωνοθήκη της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής, με αντιπροσωπευτικά (εν μέρει άγνωστα) μέλη του 14ου-20ου αι., σε αριστουργηματικές ερμηνείες παραδοσιακών ψαλτών.

- Περιέχει: πολύ μεγάλο αριθμό CD, παρτιτούρες των ηχογραφημένων μελών, μουσικολογικά & ερμηνευτικά σχόλια.

- Συμπληρωματική σειρά: Σύμμεικτα Εκκλησιαστικής Μουσικής, επιμέλεια του ίδιου ερευνητή.

Βυζαντινές Μουσικές Σπουδές

A. Στη σύγχρονη Μουσικολογία, η Βυζαντινή μουσική αποτέλεσε πρώτα ένα γνωστικό αντικείμενο της Ιστορικής Μουσικολογίας (20ος αι.). Στην Ελλάδα, η Βυζαντινή Μουσικολογία εισήχθη στην Ανώτατη Εκπαίδευση από τον Γρηγόριο Στάθη.

B. Κατά τον 20^ό αιώνα και αρχές 21^{ου}, η ενασχόληση με τη Βυζαντινή Μουσική πήρε μεγάλες διαστάσεις. Οι σύγχρονες Βυζαντινές Μουσικές Σπουδές περιλαμβάνουν:

1. Ψαλτική Τέχνη (Καλοφωνία, Θεωρία, Χορωδία, Μελοποιία...),

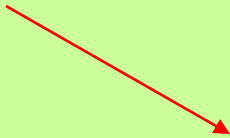
2. Βυζαντινή Μουσικολογία (Ιστορία, Μορφολογία & ανάλυση, Παλαιογραφία, Υφή, Θεολογία του κάλλους, Κοσμική βυζ. μουσική...).

• Βοηθητικές επιστήμες για τη Βυζαντινή Μουσικολογία: Θεολογία, Κλασική και Βυζαντινή Φιλολογία, Βυζαντινές Σπουδές...

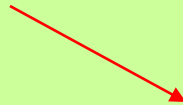

Ο βυζαντινός λειτουργικός τύπος: τοποθέτηση στο πλαίσιο των λειτουργικών τύπων της χριστιανικής λατρείας

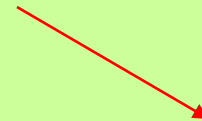
Ανατολικοί τύποι

Συριακή οικογένεια

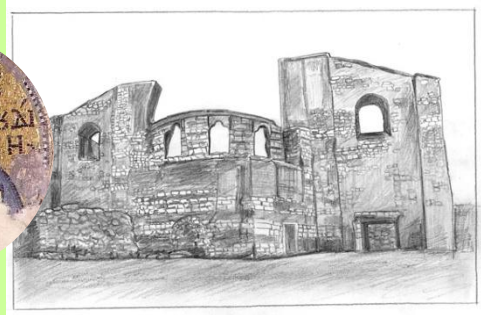
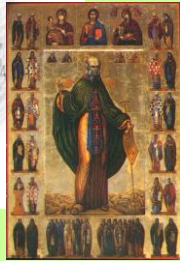
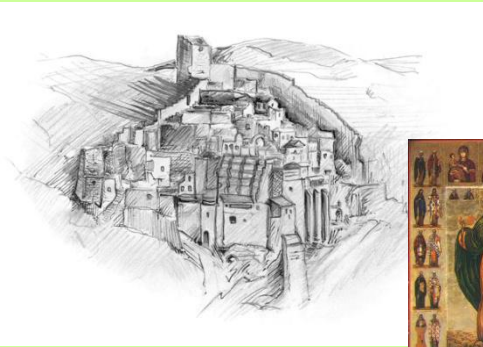
Δυτικός συριακός τύπος

Βυζαντινός τύπος

→ Βλ. λεπτομέρειες στο μέρος Α', πίν. 12.

Η διαμόρφωση του Βυζαντινού λειτουργικού τύπου

Λαύρα Οσ. Σάββα, Ιεροσόλυμα,
5ος αι.:

Μοναχικός τύπος ακολουθιών.

A' σύνθεση

B' σύνθεση

Μ. Στουδίου, Κων/πολη, 9ος-13ος αι.:

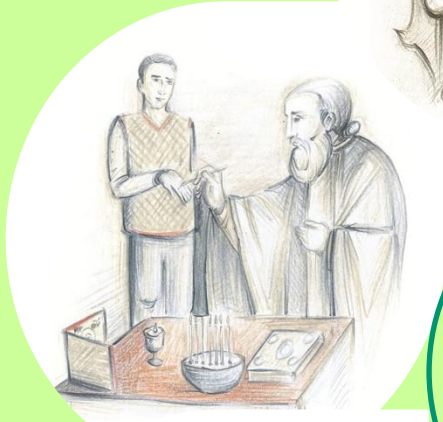
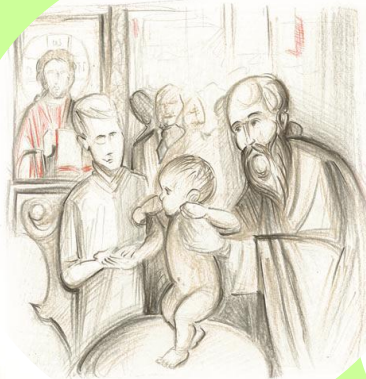
Μεικτός τύπος ακολουθιών.

Άγ. Όρος και μετά σε όλους τους
ορθόδοξους λαούς: Νεοσαββαϊτικός,
μοναχικός τύπος ακολουθιών, από το
13ο/14ο αι. μέχρι σήμερα (με διάφορες
προσαρμογές).

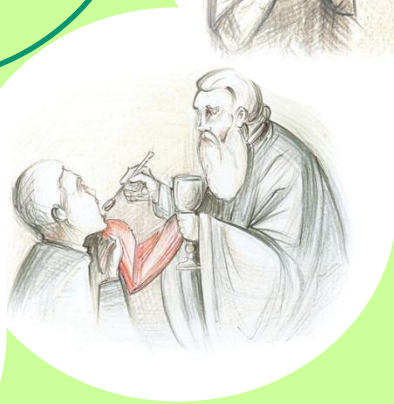
Άγ. Σοφία, Κων/πολη, 6ος αι.-1204:

Κοσμικός (ασματικός, ενοριακός) τύπος ακολουθιών.

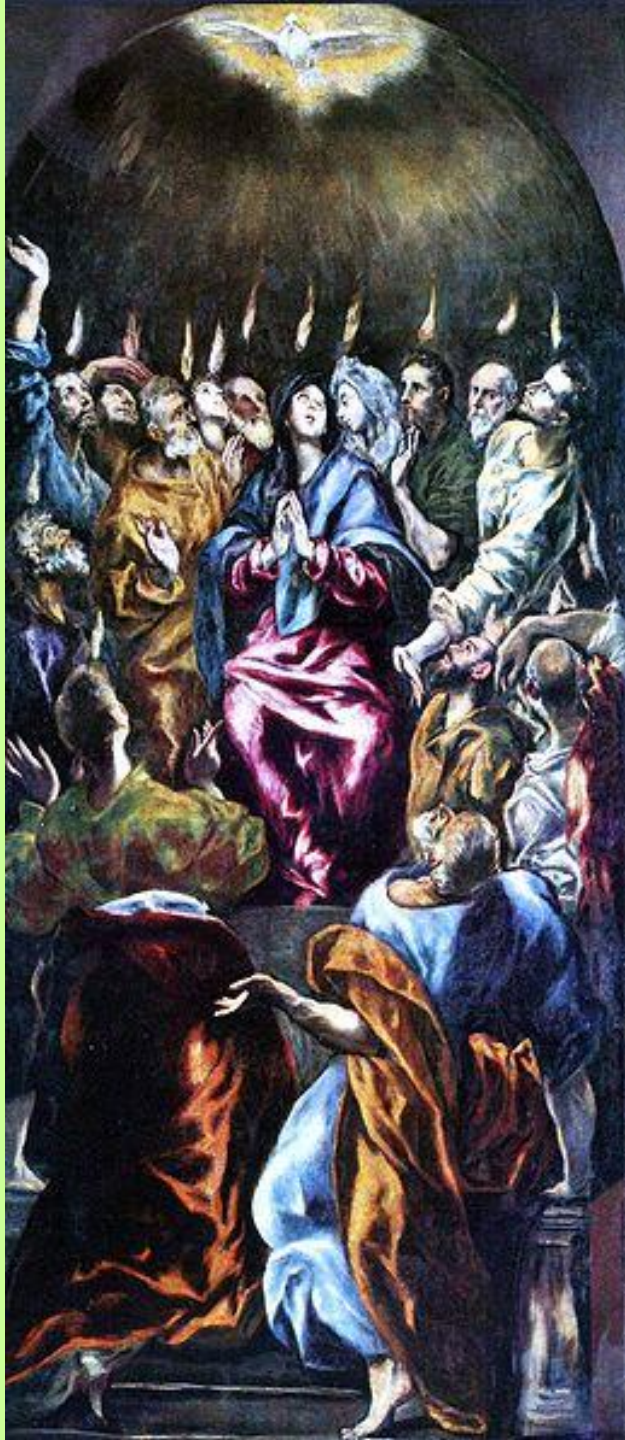
Άγ. Σοφία, Θεσ/νίκη: Επιβίωση του ασματικού
τύπου ακολουθιών μετά την Δ' Σταυροφορία
(1204), και μέχρι την Άλωση της Θεσσ/νίκης, το
1430.

**Τα Μυστήρια του
Βυζαντινού τύπου**

- 1. Βάπτιση &**
- 2. Χρίσμα,**
- 3. Εξομολόγηση,**
- 4. Θεία Κοινωνία ή Ευχαριστία,**
- 5. Γάμος,**
- 6. Χειροτονία,**
- 7. Ευχέλαιον.**

Ο καρπός του Αγίου Πνεύματος

1. **Αγάπη,**
2. **χαρά,**
3. **ειρήνη,**
4. **μακροθυμία,**
5. **καλοσύνη,**
6. **αγαθότητα,**
7. **πίστη,**
8. **πραότητα,**
9. **εγκράτεια.**

Βλ. την *Προς Γαλάτας Επιστολή* του Αγ. Αποστόλου Παύλου, κεφ. ε', 22-23.

Οι μοναχικές ακολουθίες του νυχθημέρου

- Εσπερινός,
- Απόδειπνο,
- Μεσονυκτικό,
- Όρθρος,
- Ώρες: α', γ', στ', θ'.

Εορτολογικοί κύκλοι

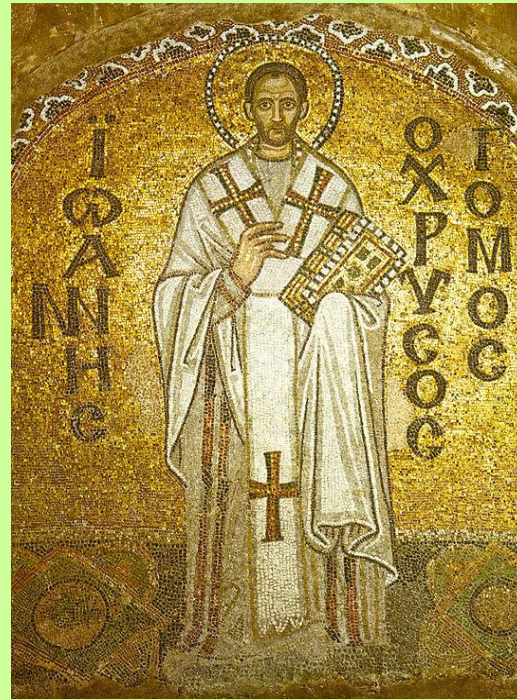
1. Κινητός κύκλος, με κυριότερη γιορτή την Ανάσταση του Χριστού.

Προέλευση του κύκλου: σεληνιακό-ιουδαϊκό ημερολόγιο (με επίκεντρο τη γιορτή του *Πάσχα*).

2. Ακίνητος κύκλος. Αρχή 1η Σεπτ. Κυριότερη γιορτή: Χριστούγεννα.

Προέλευση του κύκλου: ηλιακό-ρωμαϊκό ημερολόγιο (με επίκεντρο τη γιορτή του *Αηττήτου Ηλίου*).

Οι θείες λειτουργίες του Βυζαντινού τύπου

1. Του Μεγάλου Βασιλείου

(η παλαιότερη και εκτενέστερη, εκτελείται 10 φορές το χρόνο).

2. Του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου.

3. Των Προηγιασμένων Δώρων (κατά τη Μ. Τεσσαρακοστή).

Δομή της Θείας Λειτουργίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου

Α΄ Μέρος

Δομή της Θείας Λειτουργίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου

Α΄ Μέρος: Λειτουργία του ΛΟΓΟΥ (Σύναξις)

1. Έναρξις
- 2.- 4. Αντίφωνα Α΄, Β΄, Γ΄
5. Μικρά είσοδος με το Ευαγγέλιο
6. Τρισάγιον
7. Αναγνώσματα (Απόστολος & Ευαγγέλιο)
8. Κήρυγμα
9. Μεγάλη εκτενής
10. Δεήσεις υπέρ των κατηχουμένων.

Δομή της Θείας Λειτουργίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου

Β' Μέρος

Δομή της Θείας Λειτουργίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου

Β' Μέρος: Λειτουργία του ΜΥΣΤΗΡΙΟΥ

11. Δεήσεις των πιστών

12. Μεγάλη είσοδος, με τα Τίμια Δώρα -> *Χερουβικόν*

13. Πληρωτικά – αιτήσεις

14. Ασπασμός & Σύμβολο της Πίστεως

15. **ΑΓΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑ** -> **Ιδρυτικοί λόγοι: «Λάβετε, φάγετε...»**,

Επινίκιος ύμνος (σεραφικός), Μεγαλυνάριον «Άξιον εστί»

16. Ετοιμασία για τη Θ. Κοινωνία («Πάτερ ημών»)

17. Κεφαλοκλισία

18. ΥΜΕΜ: Ύψωσις – Μελισμός – Ένωσις – **Μετάληψις** -> *Κοινωνικόν*

19. Ευχαριστία

20. Απόλυσις (με την τελική Ευλογία).

- Το αρχαιότερο σημείο της Θείας Λειτουργίας

- Το κορύφωμα της Θ. Λειτουργίας

= Η Αγία Αναφορά (βλ. ενότητα 15).

= Η Μετάληψις των πιστών (βλ. ενότητα 18).

- **Οι αγγελικοί ύμνοι της Θ. Λειτουργίας**
- **Ο ήχος στον οποίο ήταν τονισμένοι οι περισσότεροι ύμνοι της Θείας Λειτουργίας**

- =
1. Τρισάγιο (μετά τη Μικρά Είσοδο, εν. 6),
 2. Χερουβικό (κατά τη Μεγάλη Είσοδο, εν. 12),
 3. Επινίκιος Ύμνος (στην αρχή της Αγ. Αναφοράς, εν. 15),
 4. «Ἄξιον ἐστίν» (στα Δίπτυχα, προς το τέλος της Αγ. Αναφοράς, εν. 15).

= Ἦχος β' (τροπική περιοχή του Δι).

ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑΣ

= Τέσσερις:

- 1. 1ος-5ος αι. -> απαρχές,**
- 2. 5ος-7ος αι. -> α' άνθηση: κοντάκιον,**
- 3. 7ος-11ος αι. -> β' άνθηση: κανών,**
- 4. 11ος αι.-σήμερα -> κυρίως μίμηση των προτύπων της α' χιλιετίας.**

Α΄ Περίοδος εξέλιξης της βυζαντινής υμνογραφίας

1ος-5ος αι.

1. Υμνογραφήματα σε κοινή γλώσσα & τονικά μέτρα:

☞ ύμνοι της Καινής Διαθήκης (ενσωματωμένοι στα Ευαγγέλια, στις Επιστολές και στην Αποκάλυψη),

☞ *Φῶς ἰλαρόν,*

☞ *Ὑπὸ τὴν σὴν εὐσπλαγχνίαν,*

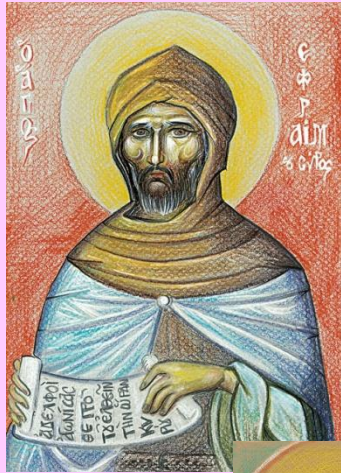
☞ Ἁγ. Αυξέντιος (5ος αι.).

2. Ὕμνοι σε λόγια γλώσσα & προσωδιακά μέτρα:

☞ Πάπυρος Οξυρρύγχου αρ. 1786: **το τελευταίο μνημείο αρχαιοελληνικής μουσικής (λόγω σημειογραφίας: αρχαιοελληνική αλφαβητική φωνητική) + το αρχαιότερο μνημείο χριστιανικής μουσικής (λόγω περιεχομένου: απόσπασμα ύμνου εις την Αγ. Τριάδα),**

☞ Ἁγ. Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός (4ος αι.).

Β' Περίοδος εξέλιξης της βυζαντινής υμνογραφίας

5ος-7ος αι.

= πρώτη άνθηση της υμνογραφίας: ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ.

Κυριότεροι εκπρόσωποι και σημαντικότερα έργα:

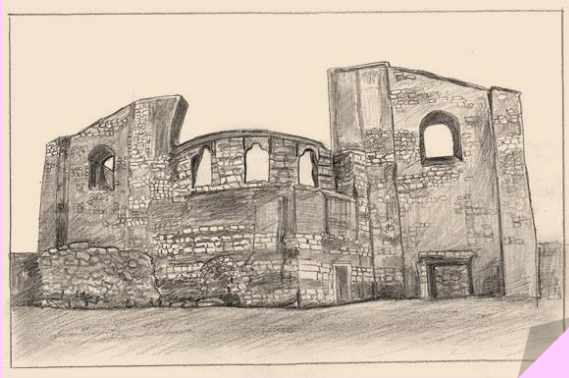
-> Άγ. Ρωμανός ο Μελωδός (περ. 485-πριν το 562),

-> Ακάθιστος ύμνος,

-> Άγ. Ιουστινιανός (τροπάριο *Ὁ Μονογενής*: βλ. Θ. Λειτουργία, αντίφωνο Β΄),

-> Αγ. Σωφρόνιος Ιεροσολύμων: τροπάρια (*Σήμερον γεννᾶται ἐκ Παρθένου: Χριστούγεννα, Μεγάλες Ὁρες κατά την Παραμονή της γιορτής*).

Γ΄ Περίοδος εξέλιξης της βυζαντινής υμνογραφίας

7ος-11ος αι.

= β' άνθηση της υμνογραφίας: ΚΑΝΟΝΑΣ -> υπεράσπιση Ορθοδοξίας στην εποχή της Εικονομαχίας.

• Σχολές κανονογράφων:

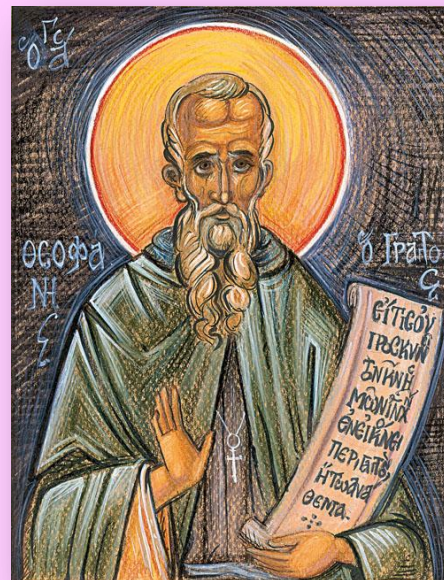
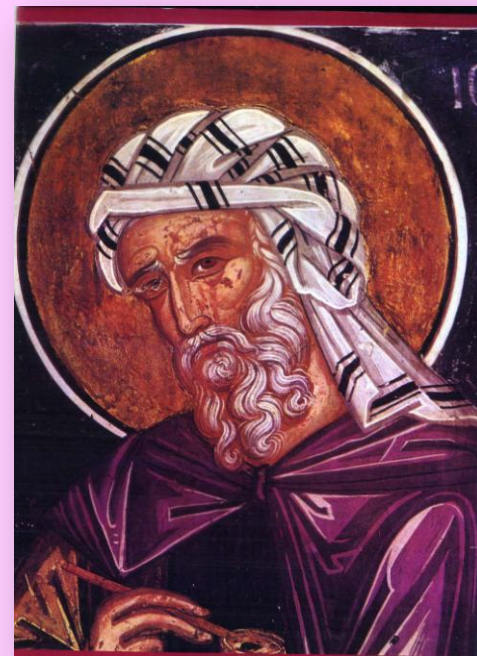
I. Λαύρα του Οσίου Σάββα (κοντά στα Ιεροσόλυμα),

II. Μονή Στουδίου (στην Κων/πολη),

III. Ιταλία (Συρακούσες & Μονή Κρυπτοφέρρης, κοντά στη Ρώμη).

Σαββαίτες κανονογράφοι

- Δραστηριοποιούνται κατά την Γ΄ περίοδο εξέλιξης της βυζ. Υμνογραφίας,

- στη Λαύρα του Οσίου Σάββα, κοντά στα Ιεροσόλυμα.

- Άνθηση κατά τον 8ο αι.

- Τετρανδρία:

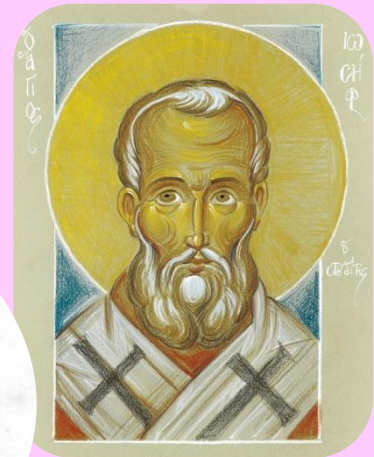
- Άγ. Ανδρέας Κρήτης,

- Άγ. Ιωάννης Δαμασκηνός (περ. 675-περ. 753/4):
«πρώτη πηγή της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής»!
(συστηματοποίησε την οκταηχία),

- Άγ. Κοσμάς ο Μελωδός,

- Άγ. Θεοφάνης ο Γραπτός.

Στουδίτες κανονογράφοι

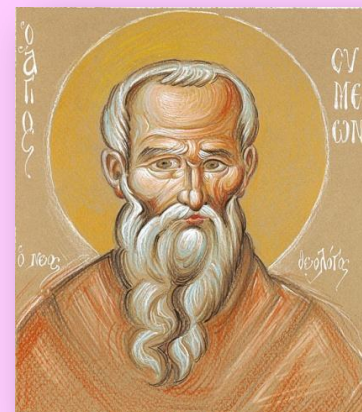
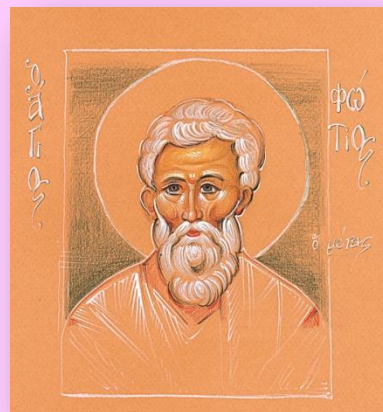
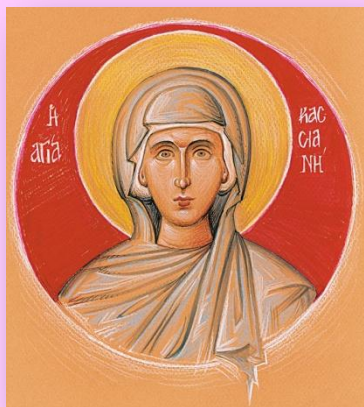
- Δραστηριοποιούνται κατά την Γ΄ περίοδο εξέλιξης της βυζ. Υμνογραφίας,
- στην Ιερά Μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη.
- Ανθηση: τέλη 8ου-9ο αι.
- Περίφημοι υμνογράφοι: οι αδελφοί
 - Άγ. Θεόδωρος Στουδίτης, Ηγούμενος της Μονής και
 - Άγ. Ιωσήφ Στουδίτης, Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης.

Ιταλοέλληνες κανονογράφοι

- Δραστηριοποιούνται επίσης στην Γ΄ περίοδος εξέλιξης της βυζ. Υμνογραφίας,
- κατά τον 9ο-10ο αι.
- Σχολές:
 1. Συρακούσες (Σικελία): Άγ. Ιωσήφ ο Υμνογράφος,
 2. Ι. Μονή Κρυπτοφέρρης, κοντά στη Ρώμη: Άγ. Νείλος.

Άλλοι υμνογράφοι της Γ' περιόδου εξέλιξης του βυζαντινού υμνολογίου

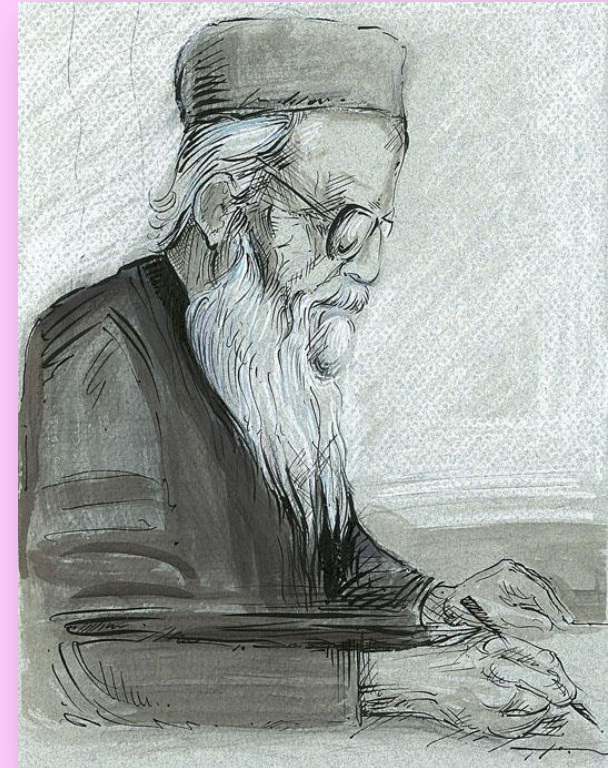
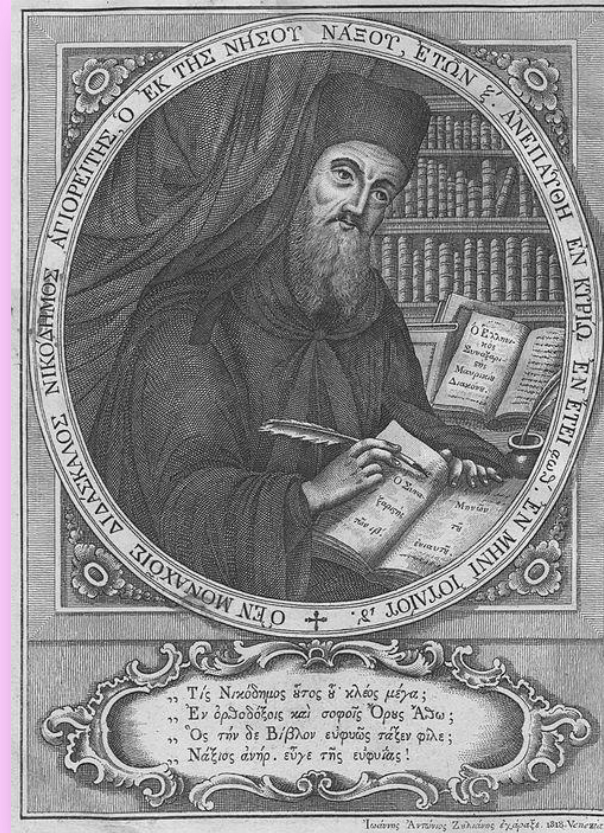
- **Οσία Κασσιανή (9ος αι.):** η μόνη γυναίκα υμνογράφος, τα έργα της οποίας βρίσκονται σε λειτουργική χρήση μέχρι σήμερα -> *Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις, ἤχος πλ. δ΄, Μ. Τετάρτης (ψέλνεται Μ. Τρίτη, το βράδυ) & Αὐγούστου μοναρχήσαντος, ἤχος β΄, Εσπερινού Χριστουγέννων.*

- **Βασιλιάδες:** Λέων ΣΤ ο Σοφός & ο γιός του, Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος (9ος-10ος αι.).

- ο Άγιος και Μέγας Φώτιος, Πατριάρχης Κ/πολης (β΄ μισό 9^{ου} αι.): μια κεντρική μορφή της Μακεδόνειας Αναγέννησης. Ποιητής κανόνων.

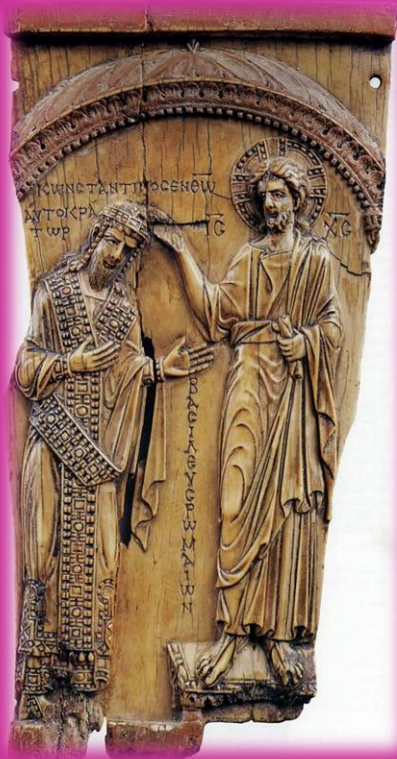
- Άγ. Συμεών ο Νέος Θεολόγος (11ος αι.): κορυφή της μυστικής ποίησης στο Βυζάντιο -> *Ύμνοι για το θείο έρωτα.*

Δ΄ Περίοδος εξέλιξης της βυζαντινής υμνογραφίας

11ος αι.-σήμερα

- Μίμηση των προτύπων της πρώτης χιλιετίας.
- Μεγάλοι ποιητές:
 - Θεόδωρος Λάσκαρης Β΄ (1254-8, Νίκαια),
 - Άγ. Νικόδημος Αγιορείτης (β΄ μισό 18ου αι., επιμελητής της *Φιλοκαλίας*),
 - πατήρ Γεράσιμος ο Μικραγιαννανίτης (1905-1991), Υμνογράφος της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας: ο μεγαλύτερος υμνογράφος μετά την Άλωση της Κων/πολης.

Βασιλείς υμνογράφοι

- Ιουστινιανός Α΄, 6ος αι.: τροπάριο *Ο Μονογενής* (ψέλνεται στην αρχή της Θ. Λειτουργίας).

- Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός, τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.:

11 εωθινά (ψέλνονται προς το τέλος του Όρθρου Κυριακών), πολλά Σταυροθεοτοκία -> πρβλ. το αντίστοιχο προς τη θεματολογία *Stabat Mater* της Δυτικής μουσικής.

- Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος, 10ος αι.:

11 αναστάσιμα εξαποστειλάρια (ψέλνονται στον Όρθρο των Κυριακών, μετά τον Κανόνα).

- Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης, βασιλιάς Νίκαιας, 13ος αι.: *Μέγας Παρακλητικός Κανών* (ψέλνεται κυρίως την εποχή του Δεκαπενταυγούστου).

**Κύριες αρχές & κοινά γνωρίσματα της βυζαντινής
υμνογραφίας**

- **Κύτταρο βυζ. ύμνων: βιβλικά υποψάλματα (π.χ. *Αλληλούϊα = Αινείτε τον Κύριον*).**
- **Γλωσσικό επίπεδο: η κοινή της Καινής Διαθήκης, αργότερα η γλώσσα των Πατέρων, ιδιαίτερα μεγαλοπρεπής από την εποχή της Εικονομαχίας και μετά.**
- **Μετρική:**
 - **Δυναμικός τονισμός των συλλαβών (τονική ρυθμοποιία),**
 - **μεγάλη ποικιλία μετρικών σχημάτων,**
 - **βασικές αρχές: ισοσυλλαβία, ομοτονία, ισοχρονία.**
- **Ταξινόμηση τροπαρίων με βάση τη μετρική & μουσική τους:**
 1. **Αυτόμελα = μοντέλα,**
 2. **προσόμοια = απομιμούνται τα αυτόμελα βάσει των αρχών:**
 - α. **της ισοσυλλαβίας (ίδιος αριθμός συλλαβών),**
 - β. **της ομοτονίας (ίδια τοποθέτηση τονούμενων συλλαβών),**
 - γ. **της ισοχρονίας (ίδια διάρκεια του μελοποιημένου ημιστιχίου),**
 3. **ιδιόμελα = πρωτότυπες συνθέσεις με δικό τους μέλος.**

① $\overset{\color{red}r}{\color{red}2}$
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} - | \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$
 Ἦν ὠραὶ ὁ τῆ τα α

②
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} | \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$
 τῆ παρθὲ ν ας σου

③
 $> | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} - | \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$
 και το υ περ λαμφο ον

④
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} | \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$ Δ δ
 το τῆ α γνη ας σου

⑤
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} | - - - \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > - \overset{\color{red}1}{\color{red}c}$ (→)
 ο Γα βρι ηλ κατα ηλα γητ

⑥
 $> \overset{\color{red}1}{\color{red}c} \overset{\color{red}3}{\color{red}c} \overset{\color{red}1}{\color{red}c} - \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > > \overset{\color{red}1}{\color{red}c} \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$ Π 9
 ε βο α σοι Θεο το ο κτ

⑦
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} > - - | \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$
 νοι ον σοι εχ κω με ο ον

⑧
 $> - | \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c}$ Δ δ
 προ α γα γω ε πα α ξι ον

⑨
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} > - - \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > > \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > > \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$ Δ δ
 τι δε ο νο μα σω σε

⑩
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} - \overset{\color{red}3}{\color{red}c} \overset{\color{red}1}{\color{red}c} \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > > | \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$ Δ δ
 α πο ρω και ε ξισα μαλ

⑪
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} > \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > \overset{\color{red}1}{\color{red}c} > \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > > - \overset{\color{red}1}{\color{red}c} \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$
 δι ο ω προε τα αγνω βο ω σοι

⑫
 $\overset{\color{red}1}{\color{red}c} > > \overset{\color{red}3}{\color{red}c} > > - \overset{\color{red}1}{\color{red}c} \overset{\color{red}3}{\color{red}c} \overset{\color{red}1}{\color{red}c} \overset{\color{red}3}{\color{red}c}$ Π 9
 Χαιαλ ρε η κεχα ρι τω με νη

✍ Άσκηση στην τάξη με βάση της εξής πηγές: Παρακλητική, ήχος γ', Όρθρος Κυριακής, Αναστάσιμο κάθισμα (σ. 125). Μηναίον Δεκεμβρίου, 4 του μηνός, Απολυτίκιον Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού (σ. 30). Τα κείμενα μπορούν να προσπελαστούν και μέσω του ψηφιακού αρχείου *Ελληνικά λειτουργικά κείμενα της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, διορθωνέντα από τον Χρήστο Κονταξή. Για τη μεταγραφή & ανάλυση του αυτομέλου, πρβλ. Lapidaki/Alexandru, "Temporal experience", Annexes C, 9-10 & D, 4.

ΤΟ ΑΥΤΟΜΕΛΟ = ΜΕΤΡΙΚΟ & ΜΟΥΣΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ

Θεοτοκίον κάθισμα, Ἦχος γ', Ποίημα Αγ. Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, μέλος Πέτρου Βυζαντίου.

Τονούμενες / και άτονες - συλλαβές κατά την επαγγελία του κειμένου

Αριθμός συλλαβών ανά ημιστίχιο

- - - / - -	
1. Τὴν ὠραιότητα,	6
- - - / - (/)	
2. τῆς παρθενίας σου,	6
- - - / - -	
3. καὶ τὸ ὑπέρλαμπρον	6
- - - / - (/)	
4. τὸ τῆς ἀγνείας σου,	6
- - - / - - - /	
5. ὁ Γαβριήλ καταπλαγεῖς	8
- / - - - / -	
6. ἐβόα σοι Θεοτόκε·	8
/ - - - / - -	
7. Ποῖόν σοι ἐγκόμιον,	7
- - / - - / - -	
8. προσαγάγω ἐπάξιον;	7
/ - - - / - /	
9. τί δὲ ὀνομάσω σέ;	7
- - / - - / - -	
10. ἀπορῶ καὶ ἐξίσταμαι·	8
- / - - - / - - / -	
11. διὸ ὡς προσετάγην βοῶ σοι·	10
/ - - - - - / -	
12. Χαῖρε ἡ Κεχαριτωμένη.	9

ισοσυλλαβία & ομοτονία

ισοσυλλαβία

ισοσυλλαβία

ΤΟ ΠΡΟΣΟΜΟΙΟ

Ἀπολυτίκιον τοῦ Ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἦχος γ'. Ψάλλεται πρὸς τὸ αὐτόμελον: *Τὴν ὠραιότητα* ⇨ ισοσυλλαβεί, ομοτονεί & ισοχρονεί με το μετρικό & μουσικό μοντέλο του, δηλ. με το θεοτοκίο *Τὴν ὠραιότητα*. Η αντιστοιχία γίνεται σε επίπεδο ημιστιγίων-μουσικοποιητικῶν φράσεων.

- - - / - -	
Τὴν καλλικέλαδον,	
- - - / - /	
καὶ λιγυραῖς μολπαῖς,	
- - - / - -	
κατακηλοῦσάν τε,	
- - - / - -	η τελευταία συλλ. άτση
καὶ ἀγλαΐζουσαν,	
- - - / - - - /	
τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ,	
/ - - - - / -	δεν υπάρχει ομοτονία
εὐλαλον ἀηδόνα.	οὔτε ισοσυλλαβία (7συλλ.)
/ - - - / - -	
Δεῦτε εὐφημήσωμεν,	
-- / - - / - -	
Ἰωάννην τὸν πάνσοφον,	
- - - - / - /	στην αρχή δεν υπάρχει ομ.
τὸν Δαμασκηνὸν πιστοί,	
- - / - - / - -	
ὑμνογράφων τὸν πρῦτανιν,	
- / - - - / - - / - -	
τὸν ἔμπλεων, ἀπάσης γενόμενον,	δεν ισοσυλλαβεῖ (11)
/ - - - - / - / -	υπάρχει ένας επιπλέον
θείας καὶ κοσμικῆς σοφίας.	τονισμός

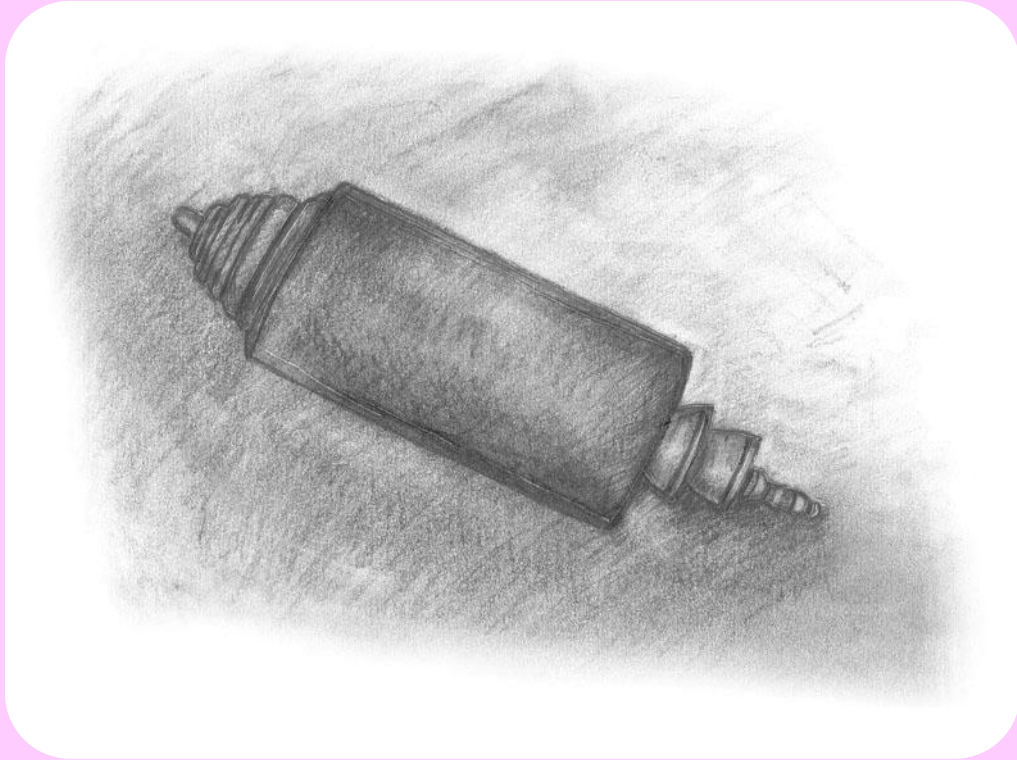
Τα κυριότερα είδη υμνογραφίας

I. Μεγαλύτερα είδη:

- **Κοντάκιον,**
- **κανών.**

II. Μικρότερα είδη:

- **Τροπάριον,**
- **στιχηρόν,**
- **απολυτίκιον,**
- **εξαποστειλάριον κ.ά.**

Το κοντάκιον

√ Ανήκει στα μεγάλα είδη (*genera maiora*) της βυζαντινής υμνογραφίας.

= Έμμετρος ομιλία.

√ Ονομασία: προέρχεται από το λεγόμενο *κοντό*, ένα μικρό ξύλο, γύρω από το οποίο ήταν τυλιγμένο το ειλητάριο, πάνω στο οποίο ήταν γραμμένο το ποιητικό κείμενο.

√ Πρότυπα/γένεση: το κοντάκιο είναι καρπός μακρόχρονης σύνθεσης της παλαιοχριστιανικής ελληνικής και συριακής λογοτεχνικής παράδοσης.

√ Καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα κατά την ιουστινιάνεια εποχή (6ος αι.), με κύριο εκπρόσωπο τον Άγιο Ρωμανό το Μελωδό.

√ Το πιο περίφημο κοντάκιο είναι ο *Ακάθιστος Ύμνος*.

√ Τοποθέτηση στη λατρεία: αρχικά εκτελείτο από τον άμβωνα (βρισκόταν στο κέντρο του ναού), στο πλαίσιο του Όρθρου ή των Αγρυπνιών. Αργότερα παραμερίστηκε από τον κανόνα. Σήμερα εκτελείται σε συντετμημέμη μορφή (προοίμιον + πρώτος οίκος), μεταξύ της στ' και ζ' ωδής του κανόνα, στον Όρθρο.

√ Μουσική: πρώτες καταγραφές στο *Ψαλτικόν* (μουσικό βιβλίο των πρωτοψαλτών). Αργότερα, τα προοίμια και οι α' οίκοι κοντακίων καταχωρούνται σε ειδικές μουσικές συλλογές, με τον τίτλο *Κοντακάριον* ή *Οικηματαρίον*.

Προϋμίον

Εφύμνιον

Οίκοι

A... 1

*Ο πρώτος οίκος
αποτελεί το μετρικό
και μουσικό
υπόδειγμα ...*

Εφύμνιον

B... 2

*... που απορριμείται
από όλους τους
υπόλοιπους οίκους
βάσει ισοσυλλαβίας,
ομοτονίας και
ισοχρονίας...*

Εφύμνιον

Γ... 3

*... οπότε σ' ένα
κοντάκιο έχουμε δύο
μέλη: το ένα του
προομίου και το
άλλο των οίκων..*

Εφύμνιον

Τα
αρκτικά
των
οίκων
σημα-
τίζουν
την
ακρο-
στιχίδα

... κτλ., έως και 30 οίκους.

Πίνακας 20. Σχεδιάγραμμα της δομής του κοντακίου.

Η μορφολογική δομή του κοντακίου

Το β' προίμιο,
νικητήριος ύμνος

->

Προίμιον Β

Τῇ Ὑπερμάχῳ

Εφύμνιο Ι

->

Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε

Μεταγενέστερη
προσθήκη
Εφύμνιο Β

->

(Προίμιον ΙΙΙ)

Οὐ παυόμεθα

->

Χαῖρε ἡ Κεχαριτωμένη

Οἶκος Α'

Ἄγγελος πρωτοστάτης

-> Μετρικό και μουσικό μοντέλο
για τους υπόλοιπους οἶκους

Χαιρετισμοί
(12 στίχοι)

με περιττό αριθμό

Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε

-> Εφύμνιο Ι, θεομητορικό

Οἶκος Β'

Βλέπουσα ἡ Ἁγία

-> Μετρικό και μουσικό μοντέλο
για τους οἶκους με ἄρτιο αριθμό

Ἀλληλούϊα

-> Εφύμνιο ΙΙΙ, δεσποτικό

= αἰνεῖτε τὸν Κύριον

Οἶκος Γ'

Γνώσιν ἄγνωστον

Χαιρετισμοί
(12 στίχοι)

Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε

Οἶκος Δ'

Δύναμις τοῦ Ὑψίστου

ΠΡΟΟΙΜΙΑ

**24 ΟΙΚΟΙ με
αλφαβητική
ακροστιχίδα ->
Α-Μ: ιστορικό μέρος
Ν-Ω: θεολογικό-
δογματικό μέρος**

= Η μορφολογική δομή του Ακαθίστου Ύμνου (Α.Υ.).

- Ο Α.Υ. θεωρείται ο ωραιότερος χριστιανικός ύμνος που γράφηκε ποτέ. Είναι μια βυζαντινή ωδή της χαράς (η λέξη *χαίρε* ακούγεται 172 φορές). Αποτελεί μια «γιορτή» της ελληνικής γλώσσας, καθώς παουρσιάζει εξαιρετικό πλούτο εικόνων & λογοτεχνικών σχημάτων.
- Πατρότητα: ανώνυμος. Διατυπώθηκαν 3 θεωρίες: α. έργο ρωμανικό (δηλ. Αγ. Ρωμανού Μελωδού), β. έργο προρωμανικό και γ. έργο μεταρωμανικό (των αδελφών Αγ. Ιωάννου Δαμασκηνού & Αγ. Κοσμά Μελωδού, σύμφωνα με το Δετοράκη).
- Συσχετίζεται με την εορτή του Ευαγγελισμού (25 Μαρτίου) και της Σύναξης της Θεοτόκου (26 Δεκεμβρίου). Έχει διπλή αφιέρωση: στην Παναγία και στο Δεσπότη Χριστό (βλ. ειδικά τα εφύμνια *Χαίρε, νύμφη ανύμφευτε* [για τη Θεοτόκο], και *Αλληλούϊα* [= *Αινείτε τον Κύριον*]).
- Έχει δύο μεγάλες νοηματικές ενότητες: I. Ιστορική (οίκοι Α-Μ: επίγεια ζωή του Χριστού, από τον Ευαγγελισμό έως την Υπαπαντή), II. Θεολογική (οίκοι Ν-Ω: θέματα χριστολογικής & μαριολογικής θεολογίας, που αφορούν τη σωτηρία της ανθρωπότητας).
- Εκτελείται σε 4 δόσεις, τις πρώτες 4 Παρασκευές της Μεγάλης Τεσσαρακοστής (Ακολουθίες των Χαιρετισμών), και ολόκληρος την Παρασκευή βράδυ κατά την πέμπτη εβδομάδα της ίδιας εποχής.
- Συνυφαίνεται άρρηκτα με την ιστορία της Κων/πολης και του Ελληνισμού (π.χ. θαυματουργή ελευθέρωση της Πόλης από την πολιορκία των Περσών και Αβάρων, έτ. 626).
- Σήμερα οι οίκοι του Α.Υ. εκτελούνται σε εμμελή απαγγελία, κατά αρχαία παράδοση (12ου αι., σύμφωνα με τον Γρ. Στάθη). Ψέλνονται μόνο τα προοίμια και τα εφύμνια. Υπάρχει αριστουργηματική μελοποίηση ολόκληρου του Α.Υ. σε καλοφωνικό στυλ, από τον Ιωάννη Κλαδά (β' μισό 14ου-α' τέταρτο 15ου αι.).

√ Ανήκει στα μεγάλα είδη (*genera maiora*) της βυζαντινής υμνογραφίας.

√ Ιστορία:

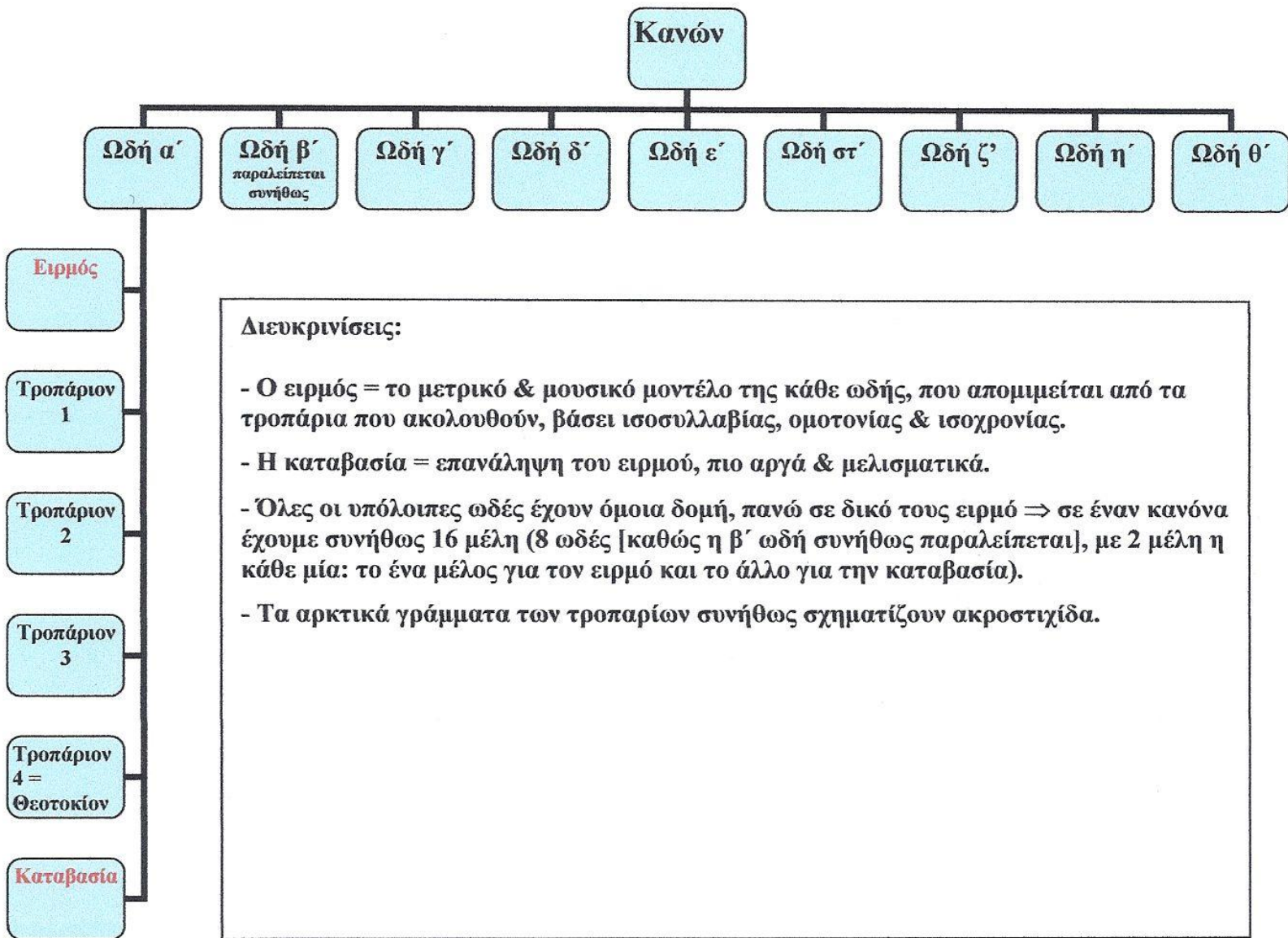
- Αρχικά αποτελούσε υμνογραφικό σχόλιο των 9 βιβλικών ωδών. Αργότερα οι στίχοι των βιβλικών ωδών παραμερίστηκαν από τα τροπάρια του κανόνα.

- Καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα κατά την εποχή της Εικονομαχίας (726-843) και φέρει έντονο δογματικό χαρακτήρα.

√ Κορυφαίοι εκφραστές: 3 Σχολές: **Σαββαΐτες** (7^{ος}-8^{ος} αι.: Άγ. Ανδρέας Κρήτης: *Μέγας Κανών* | Άγ. Ιωάννης Δαμασκηνός: *Αναστάσιμος Κανών* | Άγ. Κοσμάς ο Μελωδός: *Κανών Χριστουγέννων* | Άγ. Θεοφάνης ο Γραπτός), **Στουδίτες** (9^{ος} αι.: Άγ. Θεόδωρος Στουδίτης & Άγ. Ιωσήφ Θεσσαλονίκης: *Κανόνες Τριωδίου*), **Ιταλοέλληνες** (9^{ος}-10^{ος} αι.: Άγ. Ιωσήφ ο Υμνογράφος: *Κανών Ακαθίστου* | Άγ. Νείλος Κρυπτοφέρρης).

√ Τοποθέτηση στη λατρεία: Αποτελεί βασικό συστατικό της ακολουθίας του μοναχικού Όρθρου.

√ Μουσική: Εκτελείται αντιφωνικά (από δύο χορούς, εναλλάξ). Καταγραφές της μουσικής των ειρμών βρίσκονται στα *Εΐρμολόγια*. Το παλαιότερο Ειρμολόγιο με βυζαντινή παρασημαντική (ταυτόχρονα και ο παλαιότερος βυζαντινός μουσικός κώδικας) που διασώζεται, είναι το Λαύρα Β 32, από τα μέσα του 10^{ου} αι., με αρχαϊκή παλαιοβυζαντινή σημειογραφία (βλ. φωτογραφία της καρτέλας).

Πίνακας 22. Η δομή του κανόνα: μια συνοπτική ματιά.

Η μορφολογική δομή του κανόνα

- Το στιχηρόν

- Το απολυτίκιον

= Μικρό συνήθως υμνογραφικό κείμενο, που συνδυάζεται με έναν ψαλμικό στίχο.
√ Ψάλλονται στον Εσπερινό, ως *έσπέρια*, μετά το *Κύριε ἐκέκραξα*, και ως *ἀπόστιχα*, προς το τέλος της ίδιας ακολουθίας. Επίσης ψάλλονται και στον Όρθρο, στους *Αΐνους* (Ψαλμοί 148- 150).

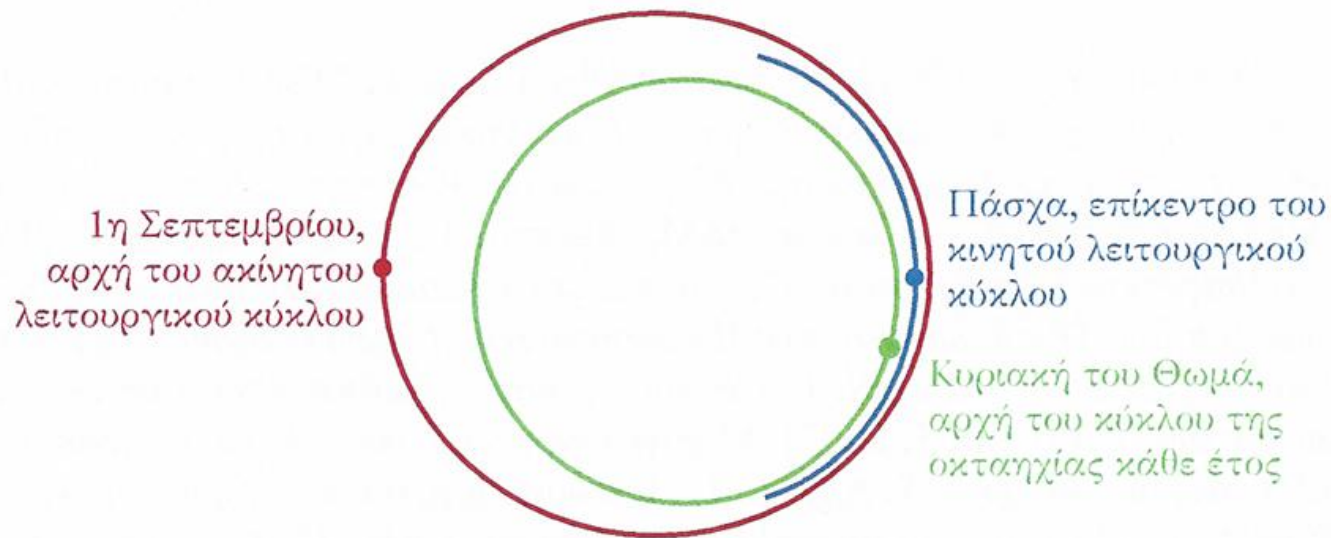
√ Κορυφαίοι εκφραστές του είδους & αντιπροσωπευτικά έργα: τα 12 τροπάρια των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής, ειδικά το *Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου* (5^{ος} αι.), τα δογματικά θεοτοκία του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, το δοξαστικό *Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνὴ* της Οσίας Κασσιανής, τα 11 εωθινά του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού κ.ά.

√ Μουσική: διακρίνονται τρεις κατηγορίες: α. στιχηρά αυτόμελα (μοντέλα), β. προσόμοια (απομιμούνται τα μοντέλα), και γ. ιδιόμελα. Η τελευταία κατηγορία συμπεριλήφθηκε σε ειδική μουσική συλλογή, το λεγόμενο *Στιχηράριον* (από τον 10^ο αι. και μετά).

= Το κύριο τροπάριο της εορτής (π.χ. το *Μέγαν εὔρατο ἐν τοῖς κινδύνοις* για τον εορτασμό του Αγίου Δημητρίου, 26 Οκτωβρίου).

√ Τα απολυτικά των παλαιών μεγάλων γιορτών ανήκουν στο αρχαιότερο στρώμα της χριστιανικής υμνογραφίας.

Οι λειτουργικοί κύκλοι & τα κυριότερα λειτουργικά βιβλία

Λειτουργικός κύκλος	Λειτουργικά βιβλία
1. Ακίνητος (έναρξη: 1 ^η Σεπτ.)	<i>Μηναία</i>
2. Κινητός (επίκεντρο: Πάσχα)	<i>Τριώδιον, Πεντηκοστάριον</i>
3. Εβδομαδιαίος (αρχή α΄ ήχου: Κυριακή Θωμά)	<i>Μεγάλη Οκτώηχος ή Παρακλητική</i>
4. Του νυχθημέρου (Εσπερινός, Απόδειπνο, Μεσονυκτικόν, Ώρες, Όρθρος)	<i>Ωρολόγιον</i>

• Η μουσική εκπαίδευση γινόταν σε δύο επίπεδα:

1. Μουσική τέχνη -> αρχαιοελληνική θεωρία της μουσικής.

Το πιο γνωστό σύγγραμμα: *Αρμονικά* Μανουήλ Βρυεννίου, 14ος αι.

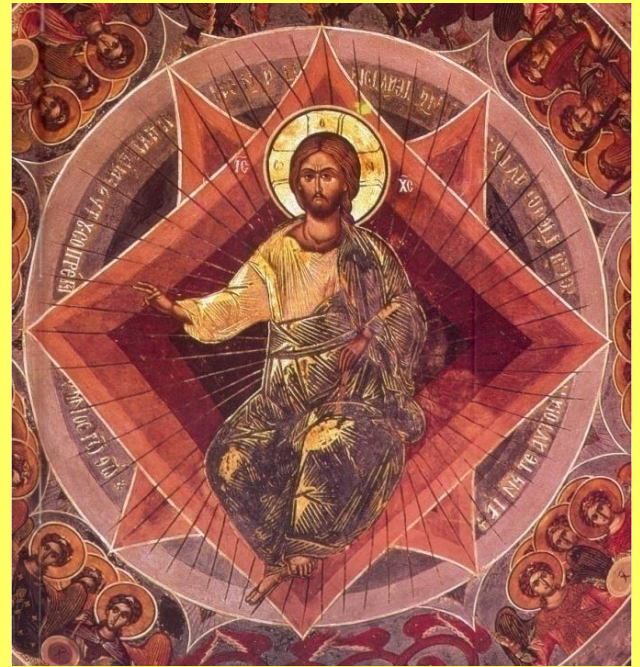
2. Ψαλτική τέχνη -> εκκλησιαστική μουσική. Μερικά από τα πιο σπουδαία θεωρητικά:

- Λαύρα Γ 67: η αρχαιότερη λίστα νευμάτων,

- Προθεωρία της Παπαδικής (ή *Παπαδική*): το μουσικό αλφαβητάρι του ψάλτη,

- άλλα θεωρητικά συγγράμματα των: Γαβριήλ Ιερομόναχος, Μανουήλ Χρυσάφη, Χρυσάνθου εκ Μαδύτων κ.ά.

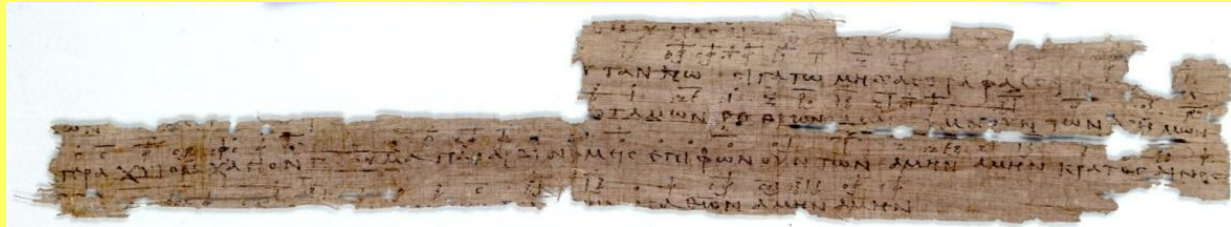
Περί της Οκταηχίας: ιστορία, θεωρία, θεολογικό υπόβαθρο

= Ο άξονας της Β.Μ. και υμνογραφίας.

- Συσχετίζεται με το λειτουργικό χρόνο & τη θεολογία περί της Ογδός ημέρας (της Ανάστασης και της Δευτέρας Παρουσίας του Κυρίου μας Ιησού Χριστού).
- Ρίζα -> τροπικό σύστημα της αρχαιοελληνικής μουσικής.
- Συστηματοποιοί:
 1. Άγ. Ιωάννης Δαμασκηνός (8ος αι.): *Οκτώηχος* (ενν. βίβλος) = περιέχει οκτώ αναστάσιμες ακολουθίες, μια για κάθε ήχο, για τον Εσπερινό Σάββατο βράδυ & τον Όρθρο Κυριακή πρωί -> ανακυκλώνονται όλο το έτος, με αρχή την Κυριακή του Θωμά. Η συλλογή διευρύνθηκε από τον Άγ. Ιωσήφ τον Υμνογράφο, 9ος αι., και φέρει το όνομα *Μεγάλη Οκτώηχος* ή *Παρακλητική*.
 2. Άγ. Ιωάννης Κουκουζέλης (περ. 1270-πριν 1340): *Σύνθετος τροχός* (σχεδιάγραμμα των οκτώ ήχων).
 3. Οι Τρεις Διδάσκαλοι, στο πλαίσιο της Μεταρρύθμισης του 1814 – 15: Για πρώτη φορά πραγματοποιήθηκαν μαθηματικοί υπολογισμοί μικροδιαστημάτων!
- Χαρακτηριστικά ήχου: η «ιδέα»/το ιδιαίτερο άκουσμα/το ήθος, που προσδιορίζεται σύμφωνα με τα εξής: βάση, διαστήματα (στηρίζονται στη φυσική κλίμακα), δεσπίζοντες φθόγγοι, έλξεις, καταλήξεις και άλλες χαρακτηριστικές θέσεις (φόρμουλες) (από προσδιορισμό του ήχου, σύμφωνα με τον Σ. Καρά).
- Ταξινόμηση: 4 κύριοι & 4 πλάγιοι ήχοι / στη Νέα Μέθοδο: 3 γένη (διατονικό, χρωματικό, εναρμόνιο), 2 χρώες (μαλακή, σκληρή) // διατ. μαλ.: α', πλ. α', δ', πλ. δ', βαρύς εκ του Ζω // χρωμ.: β' (μαλ.), πλ. β' (σκλ.) //εναρμ. ή διατ. σκλ.: γ', βαρύς εκ του Γα.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Ὁ ΓΑΡ ΖΥΓΟΣ ΜΕ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΙ
ΤΟ ΦΟΡΤΙΟΝ
ΜΟΥ· ΕΛΑΦΡΟ
ΕΣΤΙΝ.

Ἦ ἀπόχρον χρυσόκων εἰς τὴν παλαιὰ γραμμ: ἦ ἦ εἰς τὸ δ:
 ἦ ἦ, μὴ τὴν ἀσπὴ γραμμ: ἐζητήθην δὲ ἐσημῆσ: ἦ β: μόνον, ἐπὶ ο: ἀ:
 ἦ π: α: ὁ δὲ σοῖ μοί κχίμα καὶ κατὰ γῆ: ὁμοίως ὁ β: εἰς π: β: .
 ἦ ἦ πρὸ γαβ: πρὸ ἀβῖς ἐμοῖς διδ: . ἀρχὴ τοῖνον ἐκ τῆ πα: -

Handwritten musical notation on a staff. The notation consists of two lines of music. The first line starts with a red cross-like symbol and a red circle. The notes are written in black ink with red accents. Below the notes are Greek letters: ι, οι, οι, οι, οι, οι, οι, οι, οι, οι. The second line starts with a red cross-like symbol and a red circle. The notes are written in black ink with red accents. Below the notes are Greek letters: οι, οι, οι, οι, οι, οι, οι, οι.

A. Εκφωνητική σημειογραφία, για την εμμελή απαγγελία των ιερών κειμένων (9^{ος} – 15^{ος} αι.).

B. Μελωδικές σημειογραφίες:

- Από την πρώτη χριστιανική χιλιετία: διασώζονται αποσπάσματα πηγών και τοπικά σημειογραφικά συστήματα (π.χ. Πάπυρος Οξυρρύγχου αρ. 1786, με αρχαιοελληνική αλφαβητική φωνητική σημειογραφία, και διάφορες πρωτοβυζαντινές σημειογραφίες).

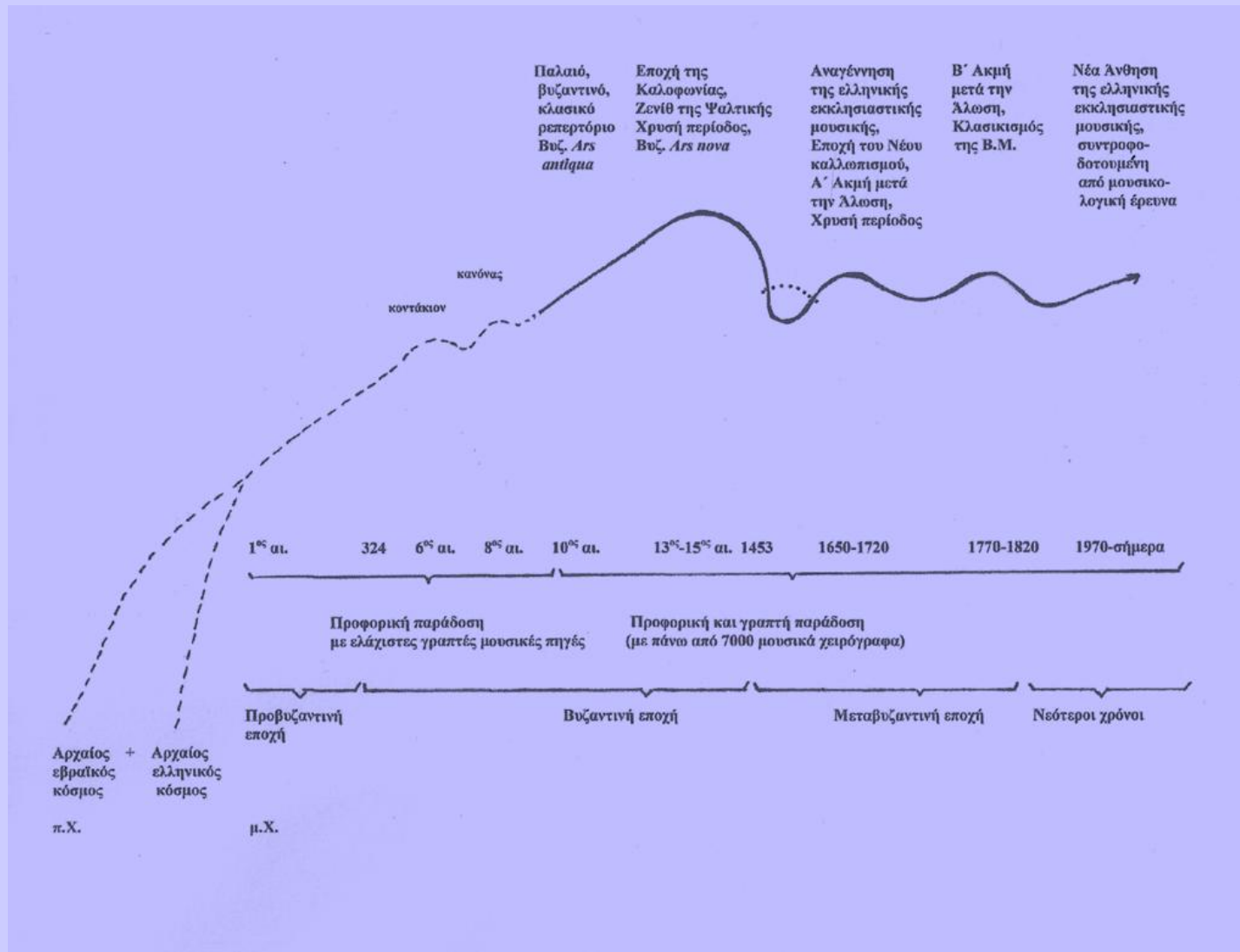
- Από το 10ο αι. και μετά, διασώζονται ολόκληροι κώδικες με βυζαντινή παρασημαντική.

- Η παρασημαντική βρίσκεται σε συνεχόμενη εξέλιξη. Οι παλαιογράφοι διακρίνουν διάφορες περιόδους ή στάδια εξέλιξης της σημειογραφίας από το 10^ο αι. μέχρι σήμερα. Κατά καιρούς υπήρχαν διάφορες περιοδολογήσεις. Σήμερα χρησιμοποιούνται κυρίως οι εξής δύο:

1. Η πιο διαδεδομένη στην ελληνική βιβλιογραφία είναι του Γρ. Στάθη και περιλαμβάνει τα εξής: Α' περίοδος: Πρώιμος βυζ. σημειογραφία (950 - 1175), Β' περίοδος: Μέση πλήρης βυζ. σημειογραφία (1177 - 1670 περ.), Γ' περίοδος: Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία (1670 - 1814), Δ' περίοδος: Νέα αναλυτική βυζ. σημειογραφία (1814 - σήμερα).

2. Μια παρεμφερής περιοδολόγηση, η οποία χρησιμοποιείται κατά τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία, διακρίνει τα εξής τρία κεντρικά στάδια: α. Παλαιοβυζαντινή σημειογραφία (μέσα 10^{ου} - τέλη 12^{ου} αι.), β. μεσοβυζαντινή σημειογραφία (περ. α' μισό 12^{ου} αι. - μέσα 19^{ου} αι.), γ. νεοβυζαντινή σημειογραφία - Νέα Μέθοδος (από το 1814 - σήμερα).

Περίοδοι εξέλιξης της βυζαντινής μελουργίας

- Από το 10ο αι. μέχρι σήμερα διασώζονται περ. 7000 - 10.000 χφα βυζ. μουσικής.

- Στα μουσικά χφα αναφέρονται περ. 1000 ονόματα μελουργών, 100 περ. των οποίων παρουσιάζουν σπουδαίο συνθετικό έργο (σύμφωνα με τον Γρ. Στάθη).

- Η εξελικτική πορεία της βυζαντινής μελουργίας μπορεί να χωριστεί σε διάφορες περιόδους. Οι περιοδολογήσεις μπορούν να ποικίλλουν ανά ιστοριογράφο.

Παρακάτω υπάρχει μια διαίρεση σε οκτώ μεγάλες περιόδους:

A. Κλασική, παλαιά βυζαντινή περίοδος (10^{ος} - 13^{ος} αι.)

B. ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΑΛΟΦΩΝΙΑΣ (τέλη 13^{ου} - 15^ο αι.)

Γ. «Η επιβίωση της παράδοσης (1453 - 1580)»

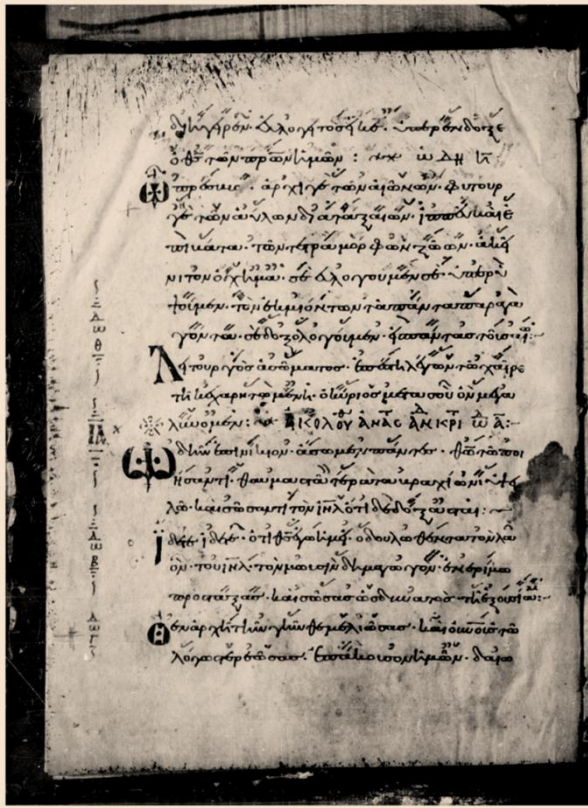
Δ. «Η προπαρασκευή για την ανανέωση (1580 - 1650)»

E. «Α΄ ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ μετά την Άλωση (1650 - 1720)»

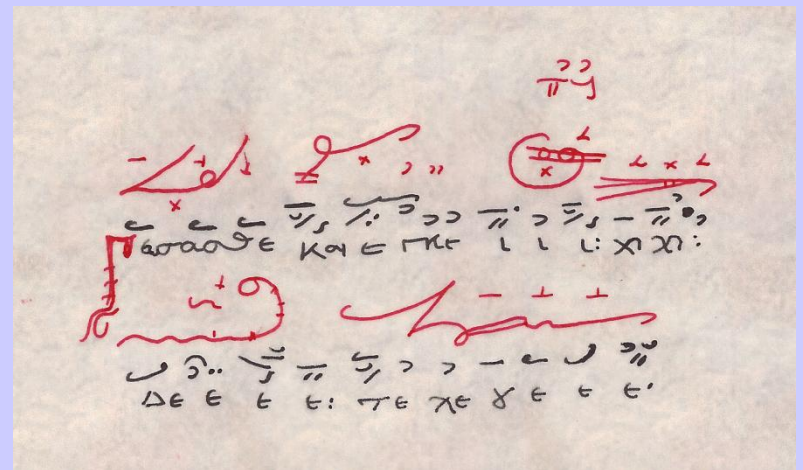
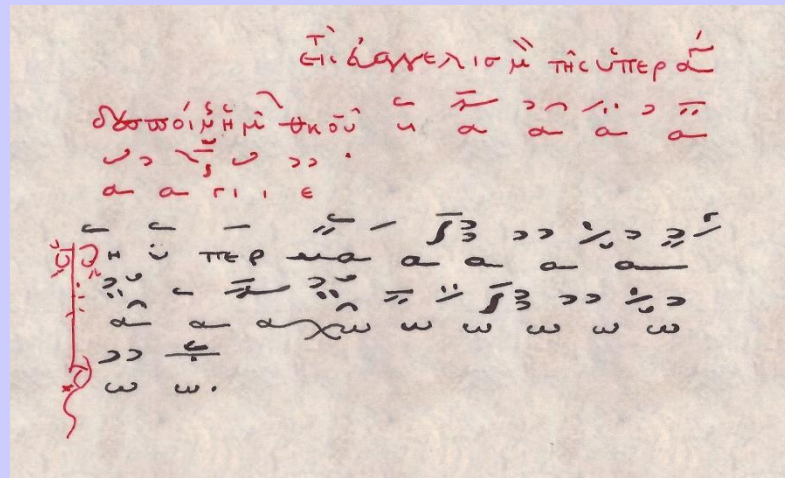
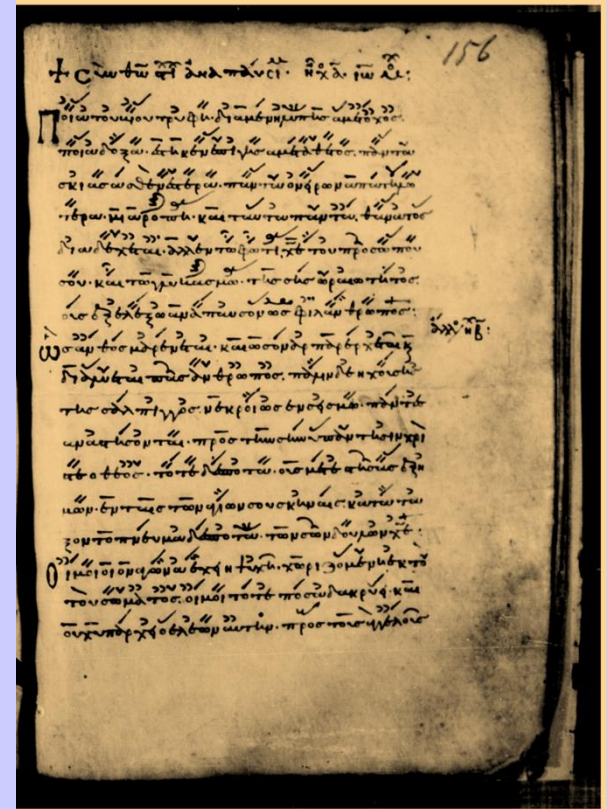
ΣΤ. «Στασιμότητα και ανάκαμψη – Η νέα προετοιμασία (1720 - 1770)»

Z. «Β΄ ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ μετά την Άλωση (1770 - 1820)»

Η. Μελουργοί των νεότερων χρόνων (από το 19^ο αι. - σήμερα).

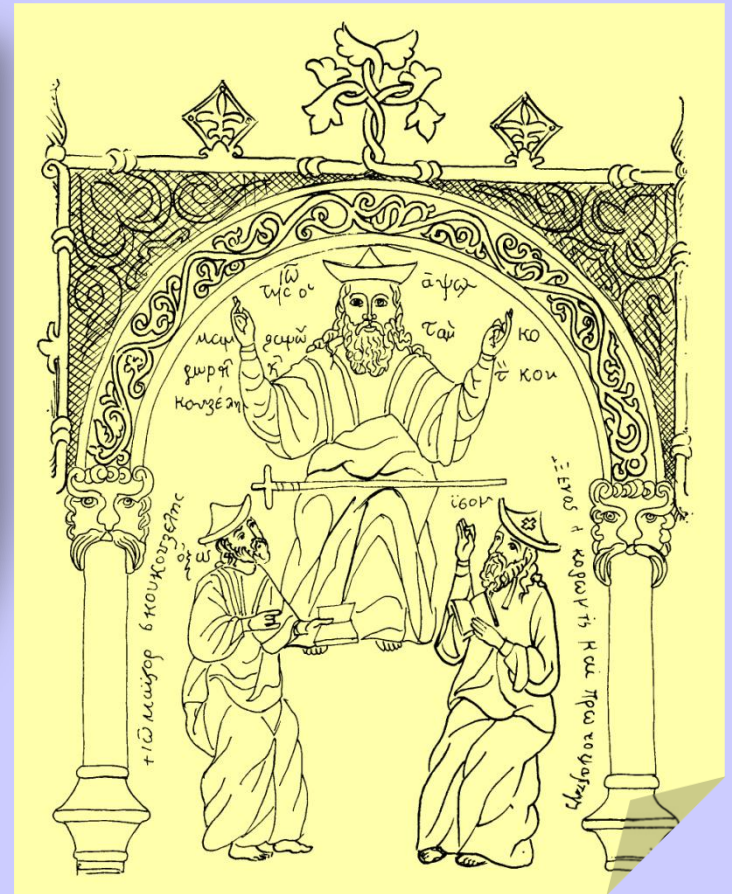
Η Κλασική περίοδος της βυζαντινής μελουργίας

= Η πρώτη εξελικτική περίοδος της βυζ. μελουργίας που μπορούμε να ανιχνεύσουμε βάσει μουσικών κωδίκων.

- Χρονολογικά όρια: 10^{ος} – 13^{ος} αι.
- Αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, μια βυζαντινή ‘Ars antiqua’, καθώς περιέχει το παλαιό, κλασικό, βυζαντινό ρεπερτόριο, που καταγράφηκε στις εξής συλλογές:
 - *Ειρμολόγιον* (περιλαμβάνει ειρμούς κανόνων. Αρχαιότερος διασωσμένος κώδικας βυζ. μουσικής: Λαύρα Β 32, μέσα 10^{ου} αι.),
 - *Στιχηράριον* (περιέχει στιχηρά),
 - *Ψαλτικόν* (= το βιβλίο του πρωτοψάλτη/μονοφωνάρη, με σολιστικό ρεπερτόριο),
 - *Ασματικόν* (= το βιβλίο του χορού ψαλτών).
- Στα παλαιά Ειρμολόγια και Στιχηράρια αναφέρονται κατά καιρούς τα ονόματα των ποιητών (μελωδών ή υμνογράφων). Μεγάλο μέρος όμως του παλαιού ρεπερτορίου είναι ανώνυμο.

Η Εποχή της Καλοφωνίας

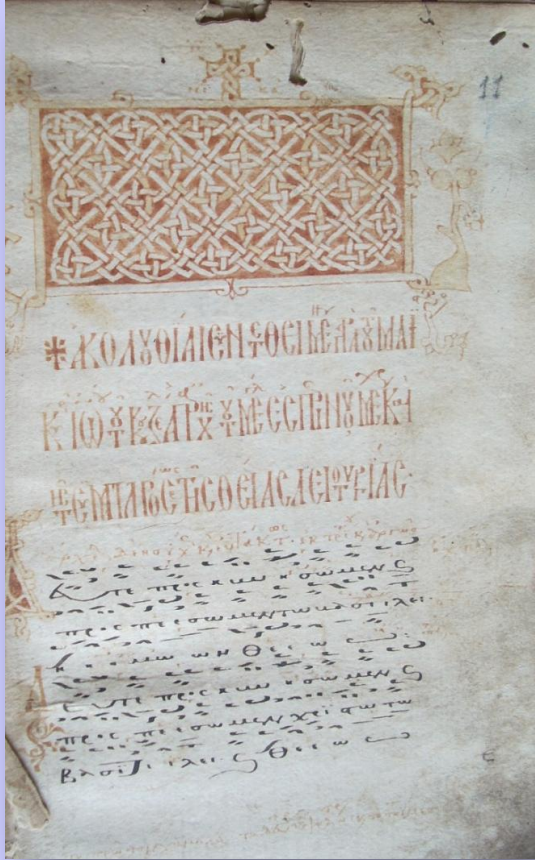
= Μια βυζαντινή *Ars nova*,* το «ζενίθ»** της Ψαλτικής Τέχνης.

- Χρονολογικά όρια: τέλη 13ου-15ο αι.
- Η επωνυμία εισάγεται συστηματικά στην Ψαλτική Τέχνη.
- **ΆΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗΣ** = ο γνωστότερος μελουργός.
- Μουσικοί κώδικες:
 - *Παπαδική* (περιέχει μέλη Εσπερινού, Όρθρου, Θ. Λειτουργίας),
 - *Καλοφωνικόν Στιχηράριον* ή *Μαθηματάριον*,
 - *Κρατηματάριον* (περιέχει μέλη με κείμενο αποτελούμενο από ασήμαντες λέξεις όπως *τερερε, τορορο...*, τα λεγόμενα *κρατήματα*).
- Χαρακτηριστικά: μέλη εκτενή, μελισματικά, περίτεχνα, με συχνές μεταβολές, με την επεξεργασία των υμνογραφικών κειμένων (*αναγραμματισμοί, αναποδισμοί*) και παρεμβολή κρατημάτων.***

* Σύμφωνα με τον E. Williams.

** Σύμφωνα με τον E. Wellesz.

*** Για περισσότερα, πρβλ. Στάθης, *Αναγραμματισμοί*.

**Άγ. Ιωάννης
Παπαδόπουλος
ο Κουκουζέλης**

• **Βιογραφικά στοιχεία & αποτίμηση:**

√ Περίπου 1270 - † πριν το 1341.

√ Ήταν μοναχός στη Μεγίστη Λαύρα του Αγίου Όρους.

√ Ονομάστηκε «*διδάσκαλος τῶν διδασκάλων καὶ μαῖστωρ τῶν μαῖστόρων*» και, μετά τον Άγ. Ιωάννη Δαμασκηνό, η «*δεύτερη πηγή τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς*».

√ Βυζαντινός ουμανιστής, από τις σημαντικότερες μορφές της Παλαιολόγειας Αναγέννησης, εμπνευστής μιας 'βυζαντινής Ars Nova', συγκριτέος με το σύγχρονό του Philippe de Vitry (Williams, *John Koukouzeles' Reform*, 388).

√ Γενικά θεωρείται ο μεγαλύτερος συνθέτης της Β.Μ., αν και το έργο του εν πολλοίς είναι ακόμα ανέκδοτο.

• **Μελουργικό και μουσικοφιλολογικό/εκδοτικό έργο:**

√ Σύνθεση μεγάλου αριθμού καλοφωνικών μαθημάτων, που διακρίνονται για την κρυστάλλινή τους δομή,

√ σύνταξη της Παπαδικής (συλλογή μελών Εσπερινού, Όρθρου και Θείας Λειτουργίας, με Προθεωρία στην αρχή του χφου. Ένα αντίγραφο του πρωτοτύπου του Αγ. Ιωάννου Κουκουζέλη είναι το χφο ΕΒΕ 2458).

√ Αναθεώρηση του παλαιού Ειρμολογίου και Στιχηραρίου.

• **Μουσικοθεωρητικό έργο:**

√ Αναθεώρηση της Προθεωρίας της Παπαδικής (δηλ. του μουσικού αλφαβηταρίου του μεσαιωνικού ψάλτη) και εμπλουτισμός της με τα εξής στοιχεία:

1. *Σύνθετος Τροχός* = διάγραμμα που περιέχει την παραλλαγή (σύστημα σολφές με πολυσύλλαβους φθόγγους: ανανές, νεανές...) της παλαιάς οκταηχίας,

2. *Μέγα Ίσον* = οκτάηχος μέθοδος των κυριότερων θέσεων (δηλ. μουσικών φορμουλών) του ασματολογίου (ιδιαίτερα του Στιχηραρίου και εν μέρει της Παπαδικής).

**Μανουήλ Δούκας ο
Χρυσάφης (ο Παλαιός)**

• **Βιογραφικά & αποτίμηση:**

√ Ακμή περίπου 1440 - 1465.

√ Είναι ο τελευταίος μεγάλος βυζαντινός και ο πρώτος μεγάλος μεταβυζαντινός μελουργός.

√ Μετά την Άλωση έδρασε και στην Κρήτη.

• **Μελουργική/συνθετική και μουσικοφιλολογική/εκδοτική εργογραφία:**

√ Καλοφωνικά μαθήματα,

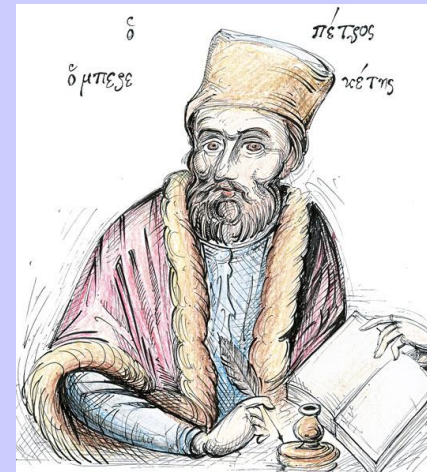
√ επεξεργασία του παλαιού Στιχηραρίου,

√ κωδικογράφηση της σπουδαιότητας Παπαδικής Ιβήρων 1120, έτ. 1458, παρακαταθήκη βυζαντινής μουσικής για τα μεταβυζαντινά χρόνια.

• **Μουσικοθεωρητική εργογραφία:**

√ Θεωρητικό εγχειρίδιο: *Περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῆ Ψαλτικῆ Τέχνης*: γράφει ιδιαίτερα για το θέμα των μουσικών θέσεων (φορμουλών), των φθορών και των ειδών μελουργίας. Αναπτύσσει, με κριτικό πνεύμα, πολύ ενδιαφέροντα μουσικολογικό προβληματισμό. Γι' αυτό, στο θεωρητικό του μπορούν να βρεθούν απαρχές της Βυζαντινής Μουσικολογίας.

Α' Ακμή της Ψαλτικής Τέχνης μετά την Άλωση

= Η Αναγέννηση της βυζ. μουσικής, εποχή του νέου καλλωπισμού (1650 - 1720):

- **Περίφημη Τετρανδρία:**

1. Παναγιώτης Χρυσάφης ο Νέος, Πρωτοψάλτης της ΜτΧΕ,

2. Γερμανός, Μητροπολίτης Νέων Πατρών (έδρασε και στη Βλαχία),

3. Μπαλάσης ο Ιερέυς και νομοφύλαξ της ΜτΧΕ,

4. Πέτρος ο Μπερεκέτης, Πρωτοψάλτης στον Άγ. Κωνσταντίνο στα Υψομαθεία Κων/πολης.

- **Καλλωπίζονται το Στιχηράριο και το Ειρμολόγιο.**

- **Ακμάζει το είδος των καλοφωνικών ειρμών.**

Παναγιώτης Χρυσάφης

ο Νέος

- *Βιογραφικά στοιχεία:*

- √ Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας (ΜτΧΕ).

- √ Ακμή περ. 1650 - 1685.

- *Εργογραφικά στοιχεία:*

- √ Καλλωπισμός του παλαιού *Στιχηραρίου*,

- √ καλλωπισμός του *Αναστασιματαρίου*.

- √ Ο μελουργός περιγράφει την καινούργια καλλωπιστική τεχνική με τα λόγια «*έν καινῷ τινι καλλωπισμῷ καὶ μελιρρυτοφθόγγοις νεοφανέσι θέσεσι, καθάπερ τανῶν ἀσματολογεῖται τοῖς μελωδοῦσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει*», και δηλώνει ότι βασίζεται στην επεξεργασία του παλαιού ρεπερτορίου που έκανε ο δάσκαλός του, Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Α΄.

- √ Συνέθεσε επίσης μέλη της *Παπαδικής*.

Γερμανός Νέων Πατρών

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

- √ Διετέλεσε μητροπολίτης Νέων Πατρών (σημερινή Υπάτη).

- √ Ακμή περ. 1660 - 1685.

- √ Ήταν μαθητής του Χρυσαφή του Νέου.

- √ Έδρασε και στη Βλαχία.

- **Εργογραφικά στοιχεία:**

- √ Νέος καλλωπισμός του *Στιχηραρίου*, «από τα πιο σημαντικά μουσικά βιβλία της *Τουρκοκρατίας*» (Χατζηγιακουμής).

- √ Καλοφωνικοί ειρμοί -> περίτεχνο και δεξιοτεχνικό είδος του ειρμολογικού γένους, με προΐστορία στην εποχή της Καλοφωνίας, το οποίο κατά την αναγεννησιακή περίοδο γνωρίζει μεγάλη άνθηση.

- √ Διάφορα άλλα ειρμολογικά μέλη και συνθέσεις στο παπαδικό γένος

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

- √ Ιερέας και νομοφύλακας της ΜτΧΕ.

- √ Ακμή περ. 1670 - 1700.

- √ Ήταν μαθητής του Γερμανού Ν.Π.

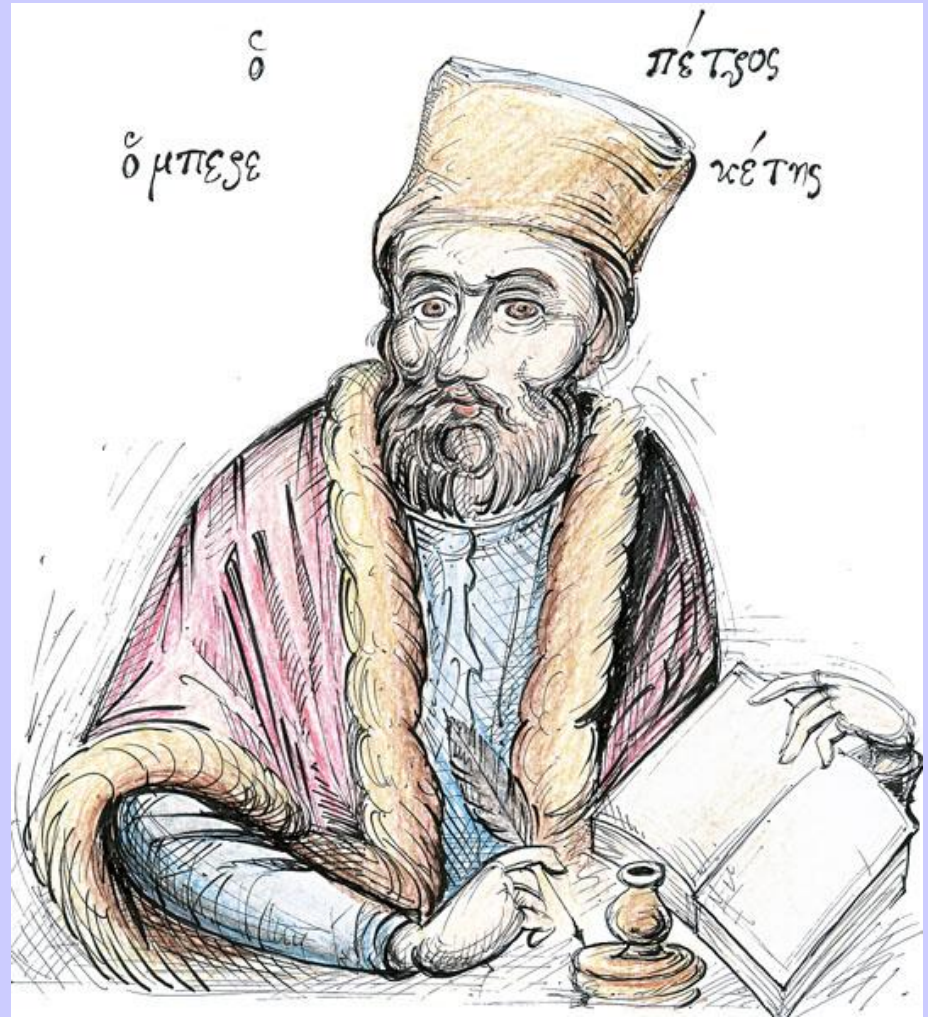
- **Εργογραφικά στοιχεία:**

- √ Καλλωπισμός του *Ειρμολογίου*,

- √ καλοφωνικοί ειρμοί σε πλήρη σειρά των 8 ήχων.

- √ Σ' αυτόν οφείλεται και η πρώτη γνωστή (γραπτή) εξήγηση ενός ολοκλήρου κομματιού σε βυζαντινή παρασημαντική. Πρόκειται για το *Τρισάγιον νεκρώσιμον αθηναιϊκόν*, ήχος πλ. β' νενανώ: χφο Ιβήρων 1250 (περί το 1670, χρονολόγηση: Στάθης).

Πέτρος Μπερεκέτης

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

- √ Πρωτοψάλτης στον Ι.Ναό Αγ. Κωνσταντίνου στα Υψομαθεία της Κωνσταντινούπολης.

- √ Ακμή περ. 1680 - 1710/15.

- √ Ήταν μαθητής του Δαμιανού Βατοπαιδινού.

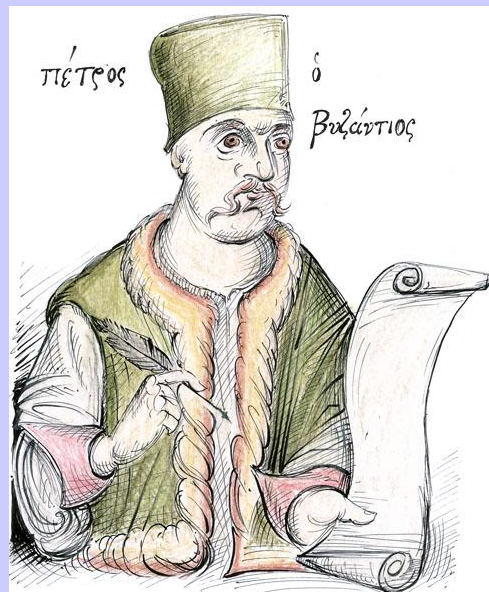
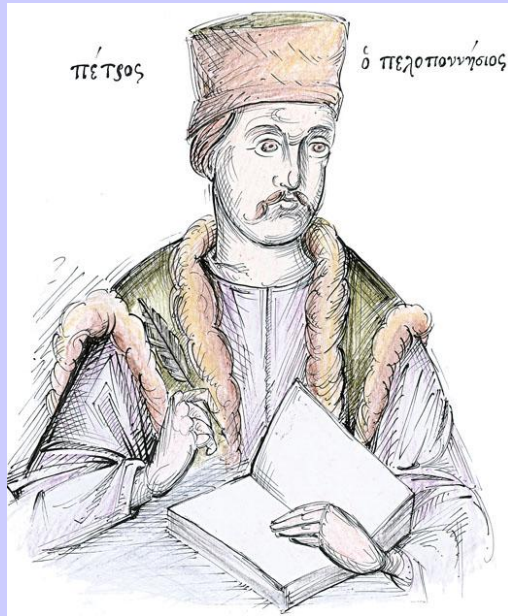
- **Εργογραφικά στοιχεία:**

- √ Συνθέσεις μόνο της Παπαδικής, κωδικοποιημένες σε συλλογή «Απάντων».

- √ Αριστούργημα: το οκτάηχο, δίχορο μάθημα *Θεοτόκε Παρθένε*.

- √ Ονομάστηκε «μελωδός», και «πατήρ τῶν καλοφωνικῶν εἰρμῶν», καθώς οδήγησε το συγκεκριμένο είδος στο ζενίθ του.

Β' Ακμή της Ψαλτικής Τέχνης μετά την Άλωση

= Η εποχή του κλασικισμού της Ψαλτικής Τέχνης, κατά την περίοδο 1770 - 1820.

• Κων/πολη, Οικουμενικό Πατριαρχείο: περίφημη τριανδρία:

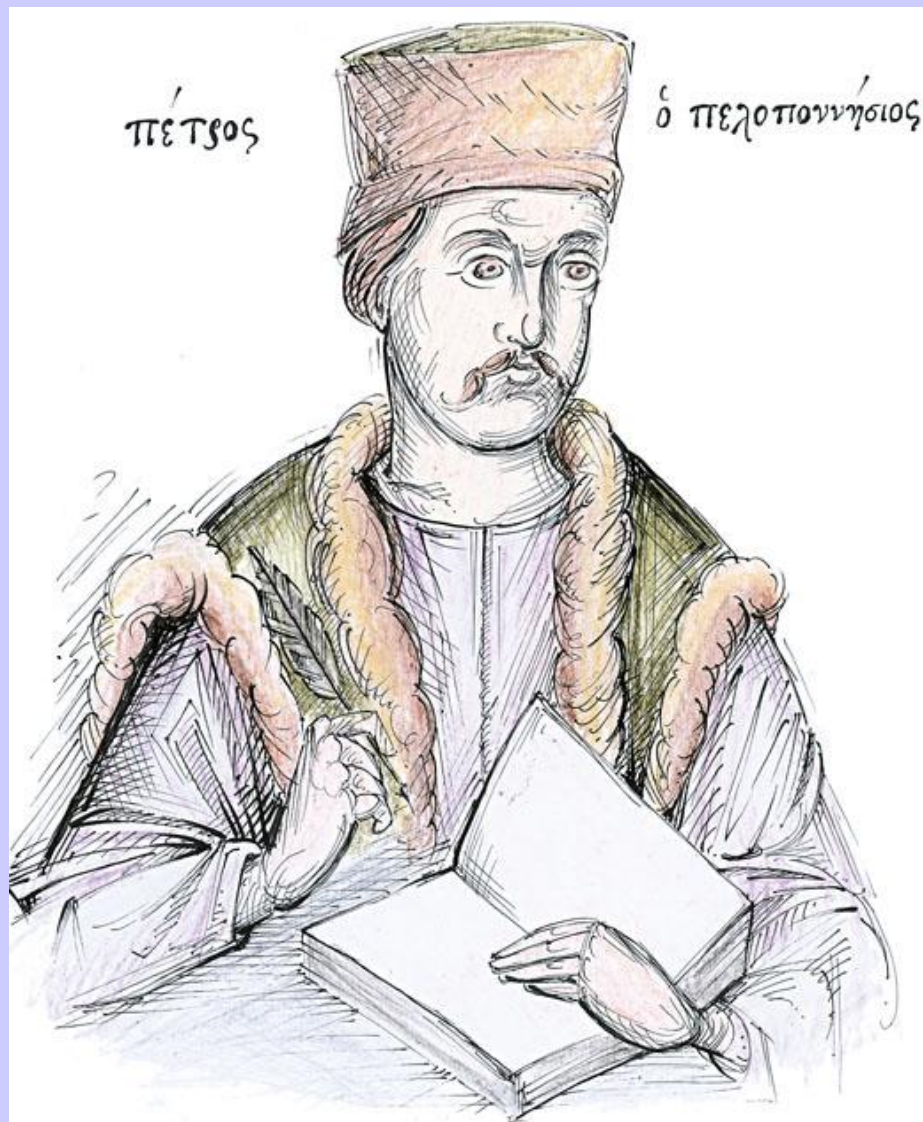
1. Πέτρος Πελοποννήσιος («ο Beethoven της Β.Μ.»),

2. Πέτρος Βυζάντιος,

3. Ιάκωβος Πρωτοψάλτης.

• Οι Πέτροι: έγραψαν κυρίως μέλη σύντομα και αργοσύντομα, ενώ ο Ιάκωβος Πρωτοψάλτης προτίμησε κυρίως μέλη αργά, με τη χρήση παλαιών θέσεων.

• Απλοποίηση της μεσοβυζαντινής σημειογραφίας -> μουσικές εξηγήσεις.

Πέτρος Πελοποννήσιος

• *Βιογραφικά στοιχεία & αποτίμηση:*

✓ **Γεννήθηκε γύρω στα 1735/40,**

✓ ήταν μαθητής του ιερομονάχου Θεοδοσίου πρωτοψάλτη Σμύρνης και του Ιωάννου Τραπεζούντιου,

✓ **διετέλεσε Λαμπαδάριος της ΜτΧΕ μεταξύ 1770 - † 1778.**

✓ **Θεωρείται η «τετάρτη πηγή τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς» και «ο Beethoven της Βυζαντινῆς Μουσικῆς» (Στάθης).**

• *Μελουργικό και μουσικοφιλολογικό/εκδοτικό έργο:*

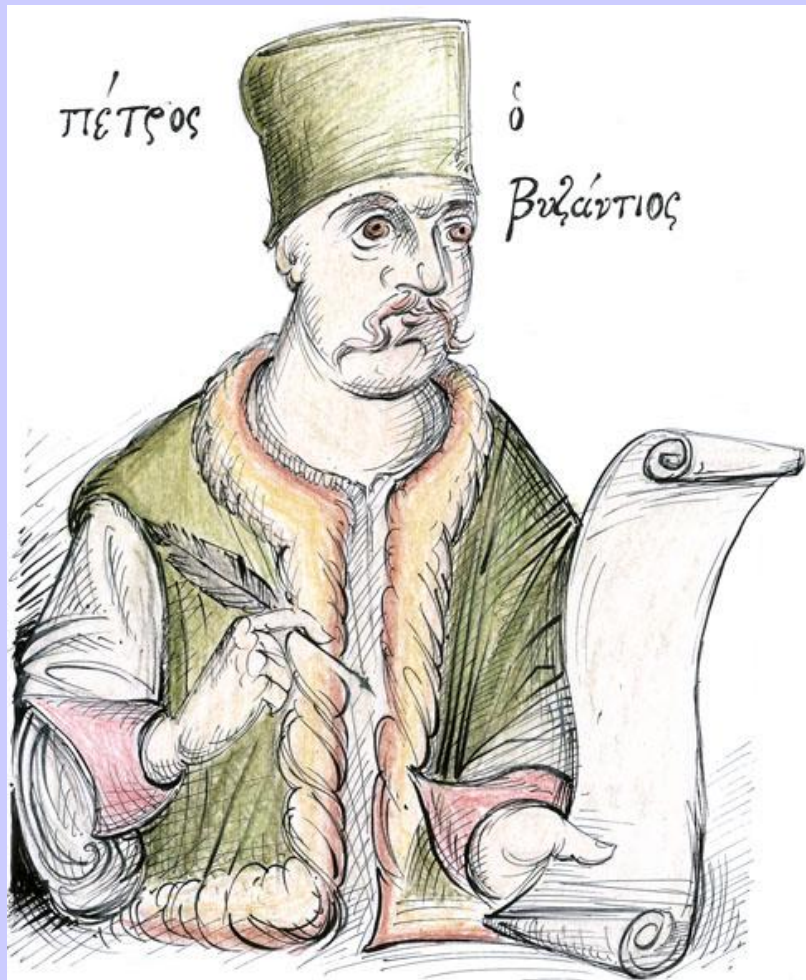
✓ **Μελοποίηση κατά νέο τρόπο των παλαιότερων μουσικών βιβλίων: Ἀναστασιματάριον (αργόν και σύντομον), Εἰρμολόγιον τῶν καταβασιῶν, Δοξαστάριον. Αυτές οι συνθέσεις του, που ενσωματώνουν παλαιότερη ασματική παράδοση, αποτελούν τον κύριο κορμό του σημερινού ρεπερτορίου.**

✓ **Τονισμός σύντομων μελών όπως τα αντίφωνα, τα μεγαλυνάρια του Μ. Σαββάτου, τα τυπικά.**

✓ **Σύνθεση χερουβικών, κοινωνικών, δοξολογιών, πασαπνοαρίων και άλλων κομματιών.**

✓ **Ξεχωριστή συμβολή στην απλοποίηση της μεσοβυζαντινῆς σημειογραφίας, μέσα από σπουδαιότατο εξηγητικό έργο (= μεταγραφή παλαιότερων συνθέσεων σε πιο απλή, μεσοβυζαντινή εξηγητική παρασημαντική).**

✓ **Συνθέσεις και συλλογές εξωτερικῆς μουσικῆς (π.χ. τα «Φαναριώτικα τραγούδια»). Στα συμφραζόμενα της εξωτερικῆς μουσικῆς είναι γνωστός ως ο «Πετράκης».**

Πέτρος Βυζάντιος

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

- √ Ήταν μαθητής του Πέτρου Πελοποννησίου.
- √ Πρωτοψάλτης της ΜτΧΕ (1800 - 1805).
- √ Τα τελευταία χρόνια της ζωής του έδρασε στο Ιάσιο.
- √ † 1808.

- **Μελουργικό και μουσικοφιλολογικό/εκδοτικό έργο:**

- √ Συμπλήρωσε το *Αναστασιματάριο* και το *Ειρμολόγιο των καταβασιών του Πέτρου Πελοποννησίου*,
- √ ετόνισε το *Σύντομο Ειρμολόγιο*,
- √ έγραψε μέλη της Παπαδικής.
- √ Ακολουθώντας το δάσκαλο του, χρησιμοποίησε μια ακόμα πιο αναλυτική γραφή για την εξήγηση πολλών παλαιών και νεωτέρων μελών.

- **Κωδικογραφικό έργο:**

- √ Υπήρξε δραστήριος αντιγραφέας μουσικών κωδίκων.

Ιάκωβος ο
Πρωτοψάλτης
(ο Πελοποννήσιος)

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

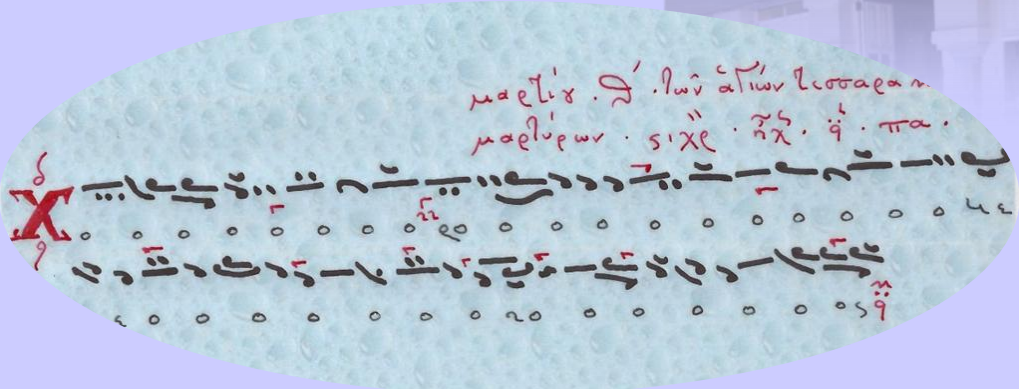
- √ Πρωτοψάλτης της ΜτΧΕ (1789 - † 1800).

- **Εργογραφικά στοιχεία:**

- √ Μελοποίηση του Δοξασταρίου «κατὰ συντομώτερον τρόπον ἐκ θέσεων στιχηρῶν τε καὶ εἰρμολογικῶν». Αποτελεί σπουδαιότατη συλλογή, μια γέφυρα προς τα παλαιότερα στιχηραρικά ρεπερτόρια. Η σχέση λόγου-μέλους είναι πολύ προσεγγμένη, με συχνή χρήση της μίμησης προς τα νοούμενα (= μουσικορητορικό σχήμα που ἐγκείται στη μουσική απεικόνιση του νοήματος του ποιητικού κειμένου).

- √ Παπαδικά μέλη: δοξολογίες, μαθήματα, καλοφωνικοί ειρμοί, χερουβικά.

Η Μεταρρύθμιση

- **Κων/πολη 1814 - 1815.**
- **Πραγματοποιήθηκε από τους Τρεις Διδασκάλους:**
 - **Χρυσανθος εκ Μαδύτων,**
 - **Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ,**
 - **Γρηγόριος Πρωτοψάλτης.**
- **Το λεγόμενο Νέο Σύστημα ή η Νέα Μέθοδος διαδόθηκε γρήγορα με τη μουσική τυπογραφία. Τα πρώτα έντυπα με βυζαντινή παρασημαντική της Νέας Μεθόδου πραγματοποιήθηκαν από τον Πέτρο Εφέσιο, στο Βουκουρέστι, 1820.**

Χρύσανθος εκ
Μαδύτων

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ ΜΕΓΑ
ΤΗΣ
ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΝ ΜΕΝ ΠΑΡΑ
ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΔΙΡΡΑΧΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΚ ΜΑΔΥΤΩΝ

ΕΚΛΟΘΕΝ ΔΕ

ΥΠΟ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γ. ΠΕΛΟΠΙΛΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥ

ΔΙΑ ΦΙΛΟΤΙΜΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ.

Κάμολ δὲ διὰ τῆτο φαίνεται φιλοσοφητέον εἶναι περὶ
Μουσικῆς· καὶ γὰρ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, τῆλικύτην
δόξαν ἔχων ἐπὶ φιλοσοφίᾳ, καταφανὴς ἴστιν ἐκ πολλῶν
ἢ παρέρως ἀψάμενος Μουσικῆς ὅς γε καὶ τὴν τῷ Παντὸς
ἔστιν διὰ Μουσικῆς ἀποφαίνεισιν κειμένην ΠΛΥΣ. φῦλ. 632.

ΕΝ ΤΕΡΓΕΣΤΗ,
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΙΧΑΗΛ ΒΑΙΣ
(MICHAEL WEIS)

1832.

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

- √ Περ. 1770 - †1843.

- √ Μαθητής του Πέτρου Βυζαντίου.

- √ Μητροπολίτης Προύσης.

- **Έργο συγγραφικό & διδακτικό:**

- √ Το opus magnum του είναι το *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς* (Τεργέστη, 1832).

- √ Δίδαξε θεωρία της Ψαλτικής στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή στην Κωνσταντινούπολη (1815 - 1821),* με βάση την *Εἰσαγωγή εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς* (Παρίσι, 1821).

* Γνωστή ευρύτερα ως Γ΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή, σύμφωνα όμως με τον Γ. Παπαδόπουλο (1904) η Δ΄ στη σειρά αυτών των Σχολών.

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

- √ **Επώνυμο: Λευτιίδης.**

- √ **Περ. 1777 - 1821.**

- √ **Ήταν μαθητής του Πέτρου Βυζαντίου και του Γεωργίου του Κρητός.**

- √ **Διετέλεσε λαμπαδάριος και μετέπειτα Πρωτοψάλτης (1819-1821) της ΜτΧΕ, κατά τα χρόνια της πατριαρχίας του Αγ. Γρηγορίου Ε΄.**

- **Εργογραφικά στοιχεία:**

- √ **Μεταγραφές (εξηγήσεις) πολλών μελών του παραδοσιακού ρεπερτορίου στο Νέο Σύστημα.**

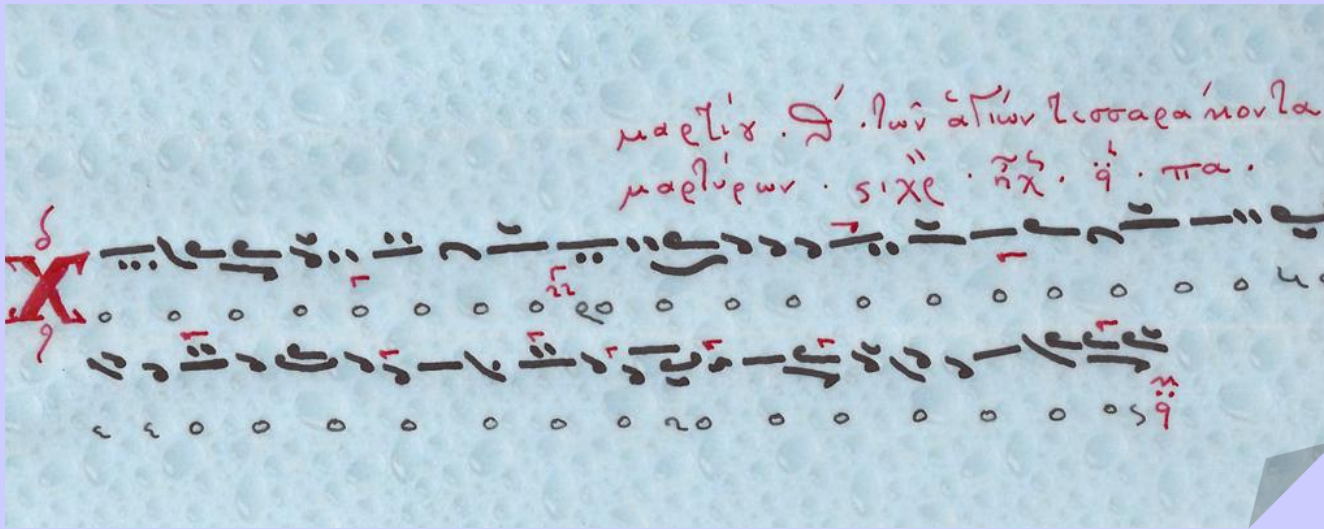
- √ **Διδασκαλία (πρακτικό μέρος) στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή (1815 - 1821).***

- √ **Πλούσιο συνθετικό έργο και**

- √ **καταγραφή της εμμελούς απαγγελίας του Ευαγγελίου και του Αποστόλου.**

* Γνωστή ευρύτερα ως Γ΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή, σύμφωνα όμως με τον Γ. Παπαδόπουλο (1904) η Δ΄ στη σειρά αυτών των Σχολών.

Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ

- **Βιογραφικά στοιχεία:**

- √ **Επώνυμο: Γιαμαλής,**

- √ **από τη Χάλκη,**

- √ **έζησε περ. 1770 - 1840.**

- √ **Ήταν μαθητής του Ιακώβου Πρωτοψάλτου και Γεωργίου του Κρητός.**

- √ **Διετέλεσε Χαρτοφύλαξ της ΜτΧΕ.**

- **Εργογραφικά στοιχεία:**

- √ **«Ὁ κυριότερος στυλοβάτης τοῦ νέου συστήματος», «ὁ σημαντικότερος ἐξηγητὴς τῆς νέας μεθόδου»:** μεταγραφές του μεγαλύτερου μέρους του παλαιού ρεπερτορίου στη γραφή της Νέας Μεθόδου (Χατζηγιακουμής).

- √ **Καθορισμός των κανόνων της νέας μουσικής ορθογραφίας,**

- √ **επιμέλεια εξηγήσεων άλλων και εκδόσεις, π.χ. Ταμείον Ἀνθολογίας, 2 τόμοι (Κωνσταντινούπολη, 1824).**

- √ **Διδασκαλία (πρακτικό μέρος) στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή (1815 - 1821).***

- √ **Πλούσιο συνθετικό έργο (κυρίως παπαδικά και στιχηραρικά μέλη).**

* Γνωστή ευρύτερα ως Γ΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή, σύμφωνα όμως με τον Γ. Παπαδόπουλο (1904) η Δ΄ στη σειρά αυτών των Σχολών.

Ανιχνεύοντας την ελληνική εκκλησιαστική μελουργία και ψαλτική ερμηνεία κατά τη νεότερη εποχή της Ψαλτικής Τέχνης: μια ανοιχτή λίστα

1.

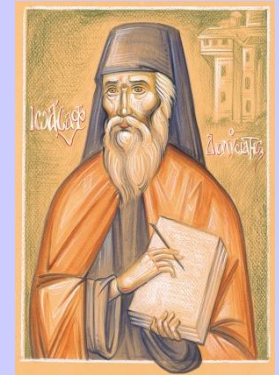
2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

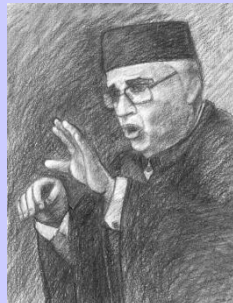
9.

10.

11.

12.

13.

14.

Στους πιο γνωστούς μελουργούς της Νεότερης εποχής της Ψαλτικής συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, οι εξής:

• 19ος αι.: Κων/πολη: Κωνσταντίνος Βυζάντιος ο Πρωτοψάλτης της ΜτΧΕ (εικ. 1), Θεόδωρος Φωκαεύς (εικ. 2), Γεώργιος Βιολάκης (εικ. 4) κ.ά.

Άγ. Όρος: Ιωάσαφ Διονυσιάτης (εικ. 5), Ματθαίος Βατοπαιδινός, Νικόλαος Δοχειαρίτης, Νεκτάριος Βλάχος κ.ά.

Σμύρνη: Νικόλαος Πρωτοψάλτης κ.ά.

• 20^{ος}-21^{ος} αι.: Οικουμενικό Πατριαρχείο: οι Πρωτοψάλτες της ΜτΧΕ Ιάκωβος Ναυπλιώτης (εικ. 3), Κωνσταντίνος Πρίγγος (εικ. 7), Θρασύβουλος Στανίτσας (εικ. 8), Βασίλειος Νικολαΐδης (εικ. 9) κ.ά.

Θεσσαλονίκη: οι Άρχοντες Πρωτοψάλτες Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος (εικ. 13), Αθανάσιος Καραμάνης (εικ. 14), Χαρίλαος Ταλιαδώρος κ.ά.

Άγιον Όρος: π. Διονύσιος Φιρφιρής, Πρωτοψάλτης Πρωτάτου (εικ. 10) κ.ά.

Αθήνα: Λυκούργος Αγγελόπουλος ο Άρχων Πρωτοψάλτης (εικ. 12) κ.ά.

• Μουσικοί διδάσκαλοι και επιστήμονες του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα, που ασχολήθηκαν και με την τέχνη της μελουργίας: Κωνσταντίνος Ψάχος (εικ. 6), Σίμων Καράς (εικ. 11), Δημήτριος Σουρλαντζής, Γρηγόριος Στάθης, Αντώνιος Αλυγιάκης, Ιωάννης Αρβανίτης κ.ά.

Τύποι μουσικών κωδίκων

I. Ειρμολόγιον,

από τον 18^ο αι. και: Καλοφωνικόν Ειρμολόγιον.

II. Στιχηράριον,

αργότερα και: Αναστασιματάριον,

Δοξαστάριον.

**III. Ψαλτικόν
Ασματικόν**

Παπαδική (από 14^ο αι.).

**Από τον 15^ο αι. επίσης:
Μαθηματάριον ή Καλοφωνικόν
Στιχηράριον και Κρατηματάριον.**

Τα γένη της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής

1. Ειρμολογικό,

2. στιχηραρικό,

3. παπαδικό.

Ειρμολογικό γένος μελουργίας

Παρακλάδια & αντιπροσωπευτικές συλλογές:	Είδη:
1. <u>Σύντομο</u> ⇒ Ειρμολόγιον Πέτρου Βυζαντίου, σε επεξεργασία Ιωάννου Πρωτοψάλτου	<ul style="list-style-type: none"> • Ειρμοί κανόνων • Αυτόμελα
2. <u>Αργό</u> ⇒ Ειρμολόγιον παλαιόν ⇒ Ειρμολόγιον Νέου Καλλωπισμού ⇒ Ειρμολόγιον Πέτρου Πελοποννησίου σε επεξεργασία Ι. Πρωτοψάλτου	<ul style="list-style-type: none"> • Καταβασίες κανόνων • Αυτόμελα
3. <u>Καλοφωνικό</u> ⇒ Καλοφωνικόν Ειρμολόγιον Γρηγορίου Πρωτοψάλτου	<ul style="list-style-type: none"> • Καλοφωνικοί ειρμοί

Στιχηραρικό γένος μελουργίας

<p style="text-align: center;">Παρακλάδια & αντιπροσωπευτικές συλλογές:</p>	<p style="text-align: center;">Είδη:</p>
<p>1. <u>Νέο αργό (αργοσύντομο)</u> ⇒ Αναστασιματάριον αργόν Πέτρου Πελοποννησίου/Ιωάννου Πρωτοψάλτου και Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου</p>	<p>• Στιχηρά (ιδιόμελα)</p>
<p>2. <u>Νέο σύντομο</u> ⇒ Αναστασιματάριον σύντομον Πέτρου Πελοποννησίου/Ιωάννου Πρωτοψάλτου</p>	
<p>3. <u>Παλαιό</u> ⇒ Στιχηράριον παλαιόν ⇒ Στιχηράριον Νέου Καλλωπισμού ⇒ Δοξαστάριον Ιακώβου Πρωτοψάλτου & μερικά στιχηρά του Πέτρου Πελοποννησίου για την περίοδο του Τριωδίου</p>	

Παπαδικό γένος μελουργίας

Παρακλάδια – αντιπροσωπευτικές συλλογές:	Είδη:
<p>1. <u>Καθεαυτό παπαδικό</u></p> <p>⇒ Παλαιά & Νέα Παπαδική ⇒ Πανδέκτη Ιωάννου Λαμπαδαρίου & Στεφάνου Α΄ Δομεστίκου</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Κεκραγάρια • Πασαπνοάρια • Δοξολογίες • Τρισάγια • Χερουβικά • Μεγαλυνάρια (<i>Άξιον εστί κ.ά.</i>) • Κοινωνικά
<p>2. <u>Του Κοντακαρίου</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Κοντάκια, Οίκοι • Ακάθιστος
<p>3. <u>Του Μαθηματαρίου ή Καλοφωνικού Στιχηραρίου</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Μαθήματα (καλοφωνικά στιχηρά, αναγραμματισμοί)
<p>4. <u>Του Κρατηματαρίου</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Κρατήματα (<i>τεριρεμ</i>)

**Κοσμική μουσική
στο Βυζάντιο και
μετά το Βυζάντιο.**

**Προσπάθειες
προσδιορισμών**

A. Βυζαντινή κοσμική μουσική = η μη-λειτουργική μουσική στο χωρόχρονο του Βυζαντίου και σε άλλες περιοχές που επηρεάστηκαν από το βυζαντινό πολιτισμό.

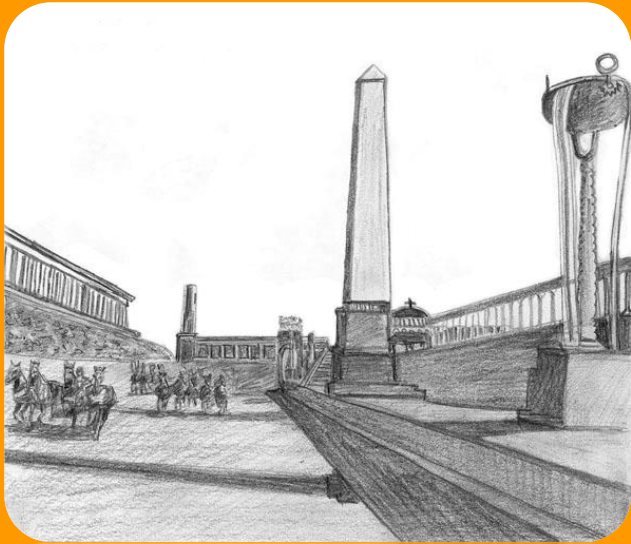
Το επίθετο «κοσμική» για αυτήν την κατηγορία βυζαντινής μουσικής χρησιμοποιήθηκε πρώτα από τον μουσικολόγο E. Wellesz.

Μεταβυζαντινή κοσμική μουσική = η μη-λειτουργική μουσική κατά την περίοδο 1453-αρχές 19^{ου} αιώνα, που δημιουργήθηκε βάσει της βυζαντινής κληρονομιάς.

B. Εξωτερική ή θύραθεν μουσική = ο όρος που χρησιμοποιούσαν παλαιότερα για την μουσική που παίζεται έξω από την εκκλησία. Ο όρος *εξωτερική μουσική* μπορούσε να δείξει και τις μουσικές άλλων εθνοτήτων.

Γ. Λόγια Μουσική της Πόλης = η παράδοση κοσμικής μουσικής που διαμορφώθηκε στην Πόλη κατά τη μεταβυζαντινή εποχή, με τη συμμετοχή μουσικών διάφορων εθνοτήτων (Πέρσες, Ρωμιοί, Τούρκοι, Άραβες, Αρμένιοι, Εβραίοι κ.ά.). Ονομάστηκε επίσης *αραβοπερσική* ή και *οθωμανική μουσική*. Άλλοι όροι είναι: *κλασική ανατολική μουσική* ή *ανατολική κοσμική μουσική*.

(Βλ. Καλαϊτζίδης, Hannick, Ρωμανού).

**Περιστάσεις εκτέλεσης
κοσμικής μουσικής στο
Βυζάντιο και Μεταβυζάντιο**

⇒ Πολλαπλή χρήση κοσμικής μουσικής:

A. Κατά τη βυζαντινή εποχή:

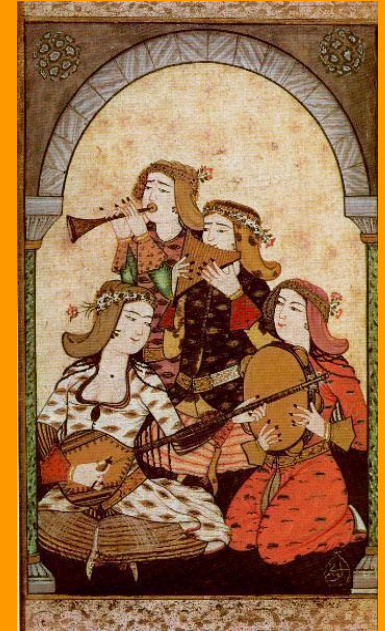
- αυτοκρατορική αυλή & ιππόδρομος της Κωνσταντινούπολης,
- στρατός & ναυτιλία,
- εκπαίδευση,
- κέντρα διασκέδασης (θέατρο, παντομίμες),
- κοινωνικές εκδηλώσεις, δουλειά, οικογενειακή ζωή.

B. Κατά τη μεταβυζαντινή εποχή: αλλαγή ιστορικών & κοινωνικών συμφραζομένων.

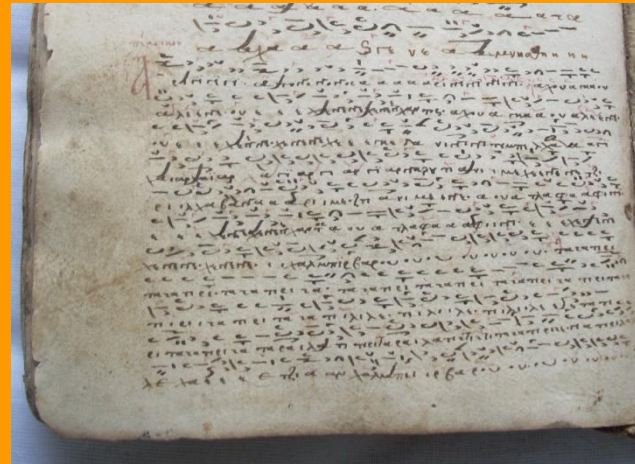
Ρωμιοί μουσικοί μπορούν να δραστηριοποιούνται:

- στην αυλή των σουλτάνων από το 17^ο αιώνα και μετά,
- στους κύκλους των Φαναριωτών (ελληνική αριστοκρατία Κων/πολης, τέλη 17^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα),
- για την καλλιέργεια ιστορικής μνήμης & στους αγώνες για την ελευθερία.

«Κείμενο 157: Λέων Σοφός, Τακτικά 11, 27 (VÁRI 1, 302): Ὅτ' ἂν δὲ μέλλῃς μετὰ ἀδείας κινεῖν ἀπὸ τοῦ ἀπλίκτου, δέον δίδοσθαι μανδάτα ἀπὸ ἐσπέρας καὶ πάλιν εἰς τὸ αὐγος κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῦ κινήματος τὰ βούκινα τρισάκις σημαίνειν καὶ τότε κινεῖν»

Πηγές της εξωτερικής μουσικής

1. Γραμματειακές πηγές: Κείμενα θεολογικά, ιστορικά, νομικά, λογοτεχνικά από τη βυζ. & μεταβυζ. περίοδο με αναφορές στην κοσμική μουσική (κυρίως σε μουσικά όργανα), π.χ. *Περί βασιλείου τάξεως* του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, 10ος αι.

2. Εικονογραφικές πηγές: Μικρογραφίες, τοιχογραφίες, ψηφιδωτά κ.ά. αντικείμενα με παραστάσεις μουσικών σκηνών, ειδικά μουσικών οργάνων.

3. Πρακτικές πηγές: Μουσικές καταγραφές:

• από τα υστεροβυζαντινά χρόνια:

- κρατήματα με ονόματα μουσικών οργάνων (π.χ. ‘ψαλτήρα’, ‘βιόλα’ κ.ά.), που αποτελούν μεν εκκλησιαστική φωνητική μουσική, μπορούν όμως να ενσωματώνουν και στοιχεία της κοσμικής μουσικής.

- το πρώτο καταγραμμένο κομμάτι κοσμικής μουσικής: ‘Περσικόν’ σε ήχο δ΄, ανωνύμου συνθέτη (χφο ΕΒΕ 2401, φ. 122β, αρχές 15^{ου} αι.),

• από τα μεταβυζαντινά χρόνια: από το 15^ο αι. ως το 1830:

α. 4200 σελίδες με κοσμική μουσική σε βυζαντινή παρασημαντική. Αναφέρουμε ενδεικτικά:

↪ Δημοτικά τραγούδια (σε αγιορείτικα χφα 16^{ου} -17^{ου} αι.), ↪ κώδικας Γριτσάνη 8, η πρώτη Ανθολογία έντεχνης ανατολικής κοσμικής μουσικής (17^{ος} αι.), ↪ κώδικας Γριτσάνη 3, αυτόγραφο Πέτρου Πελοποννησίου με Λόγια μουσική της Πόλης (18^{ος} αι.), ↪ η *Μελπομένη* του Νικηφόρου Καντουνιάρη (χφο Βατοπαιδίου 1428, έτ. 1818), και ↪ η *Ευτέρπη* (πρώτη έντυπη έκδοση κοσμικής μουσικής, σε νεοβυζ. σημειογραφία, σε επιμ. Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα, έτ. 1830). Οι συλλογές ανατολικής κοσμικής μουσικής σε βυζαντινή παρασημαντική ονομάζονται και *μισμαγίες*.

β. Διάφορες συλλογές σε άλλα γραφικά συστήματα: ↪ Bobowski (έτ. 1651: 350 κομμάτια που ακούγονταν στην αυλή του σουλτάνου [κυρίως φωνητικά τραγούδια], καταγραμμένα στο πεντάγραμμο, ↪ D. Cantemir (τέλη 17ου/αρχές 18ου αι.: περ. 350 κομμάτια οργανικής μουσικής, σε δική του, αλφαβητική σημειογραφία).

4. Μουσικοθεωρητικές πηγές: θεωρητικά συγγράμματα από τη μεταβυζ. & τη νεότερη εποχή, από τους εξής μουσικούς: D. Cantemir, Κύριλλος Μαρμαρηνός, Παναγιώτης Χαλάτζογλου, Παναγιώτης Κηλτσανίδης.

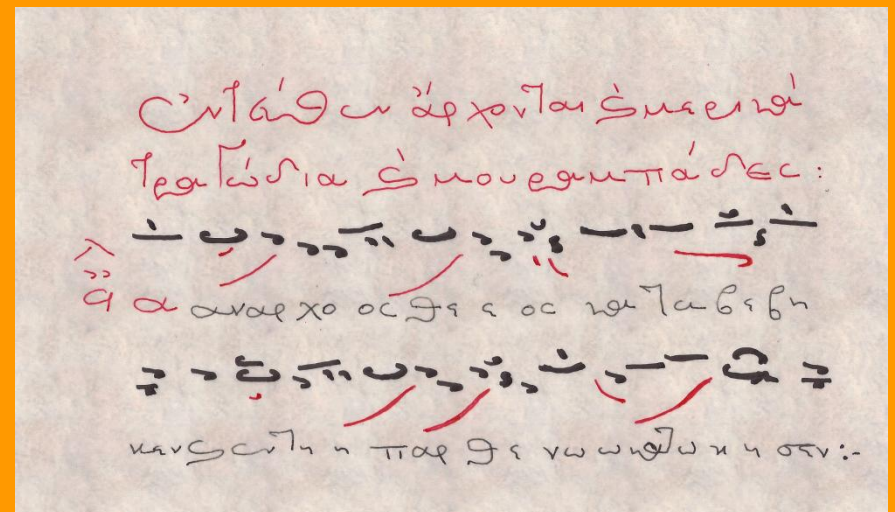
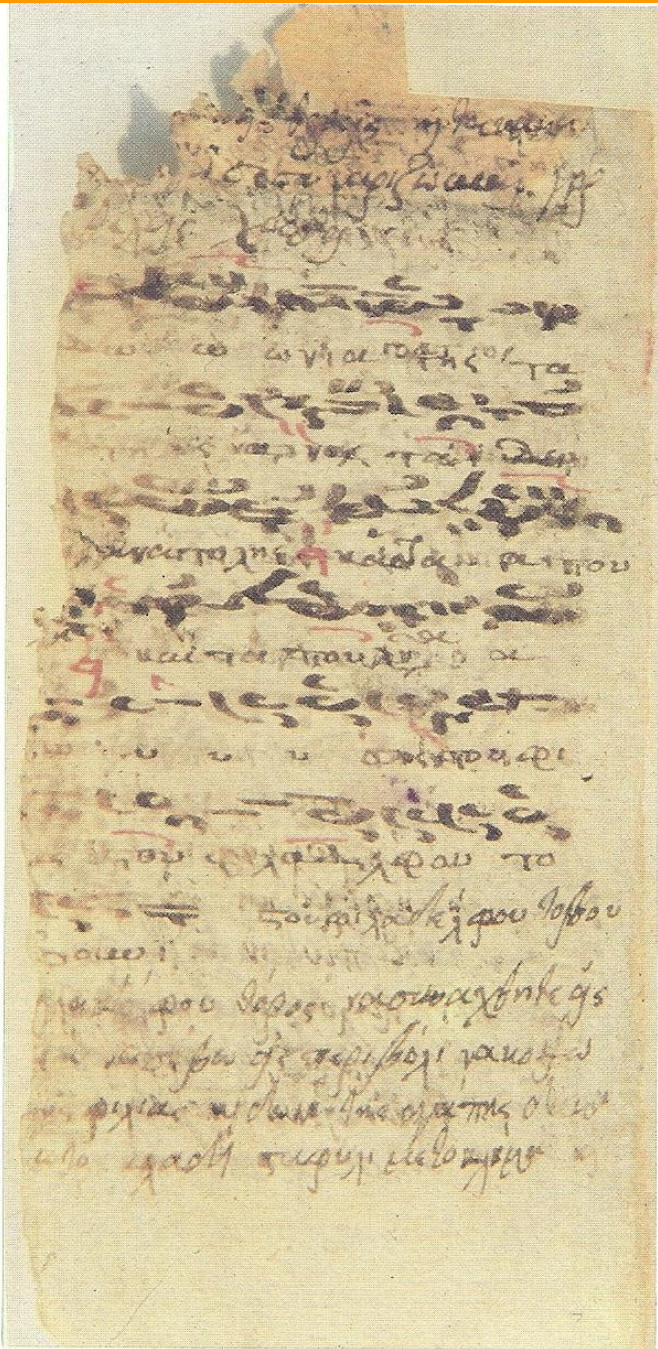
5. Συγκριτικές πηγές:

- Η ελληνική δημοτική μουσική (ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν: ↪ τα ακριτικά τραγούδια [9^{ος}-15^{ος} αι.], ↪ διάφοροι θρήνοι για αλώσεις πόλεων, και ↪ άλλα ιστορικά τραγούδια),

- διάφοροι άλλοι μουσικοί πολιτισμοί της Μεσογείου και των Βαλκανίων (στην ιστορική τους εξέλιξη & με τις σημερινές τους πρακτικές εκτέλεσης).

**Ελληνικά δημοτικά
τραγούδια και κάλαντα σε
βυζαντινή
παρασημαντική.**

Πρώϊμες μαρτυρίες

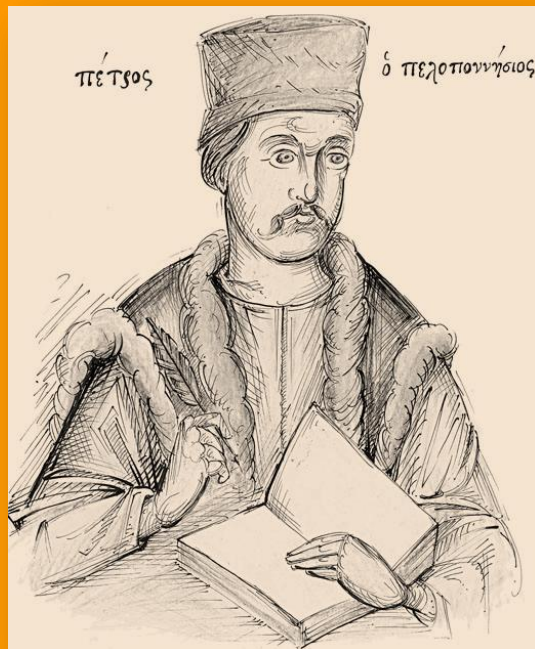
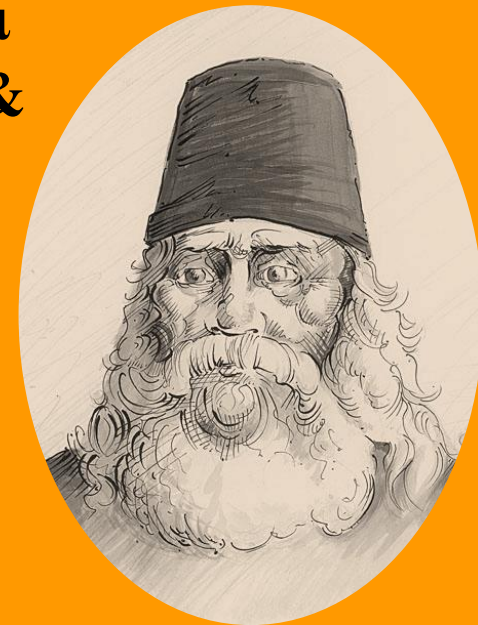
- Χφο Ιβήρων 1189, έτ. 1562: περιέχει το παλαιότερο σημειογραφημένο δημοτικό/λόγιο τραγούδι στην ελληνική γλώσσα: *Χαίρεσθε κάμποι*.
- Χφο Ιβήρων 1203, αρχές 17ου αι.: στη στάχωση βρέθηκαν 13 δημοτικά τραγούδια σε μεσοβυζ. σημ.
- Συλλογή Γριτσάνη 8, έτ. 1698: περιέχει το κάλαντο με αλφαβητική ακροστιχίδα *Άναρχος Θεός καταβέβηκε, ήχος α΄*.

- Μελετητές που ασχολήθηκαν με τα δημοτικά τραγούδια στη μεσοβυζαντινή παρασημαντική:
Σπ. Λάμπρος, Γρ. Στάθης, S. Baud-Bovy, M. Χατζηγιακουμής, Δ. Μαζαράκη, Θ. Αποστολόπουλος, Κ. Καλαϊτζίδης κ.ά.

Demetrie Kantemir,
des h. russif. Reichs
bey dem russ. Kaiser
des hohen Senats
und in Moldau stift.
Peter dem Großen
Mitglied und geheimer
Rath.

Επώνυμοι συνθέτες
ανατολικής κοσμικής
μουσικής κατά τη
μεταβυζαντινή εποχή και
τους νεότερους χρόνους &
σημαντικά τους έργα

- Abdülkadir Marâghî (15^{ος} αι.: *Πέρσικον*),
- Θεοφάνης Καρύκης (16^{ος} αι.: *Ισμαηλητικόν*),
- Bobowski (17^{ος} αι.: συλλογή *Mecmû 'a-i Saz ü Sözü*),
- Δημήτρης Καντεμίρης (τέλη 17ου/αρχές 18ου αι.),
- Ζαχαρίας Χανεντές (18^{ος} αι.: *μπεστέδες*),
- Οι Πρωτοψάλτες της ΜτΧΕ: ⚡ Πετράκης (Πέτρος Πελοποννήσιος), ⚡ Γιακουμάκης (Ιάκωβος Πρωτοψάλτης) και ⚡ & Πέτρος Βυζάντιος (18ος αι.: φημίζονται στον τομέα της κοσμικής μουσικής ειδικά για τα *Φαναριώτικα τραγούδια* τους).
- Νικηφόρος Καντουνιάρης (α΄ μισό 19^{ου} αι.),
- Γρηγόριος Πρωτοψάλτης, ένας των Τριών Διδασκάλων (α΄ μισό 19^{ου} αι., πρώτες εξηγήσεις κοσμικής μουσικής στην αναλυτική σημειογραφία της Νέας Μεθόδου και μουσικολογικά σχόλια πάνω σ΄ αυτά).
- Οι λυράρηδες Βασιλάκης & Νικολάκης (β΄ μισό 19ου-αρχές 20ου αι.), και
- ο κορυφαίος ουτίστας Γιώργος Μπατζανός (20^{ος} αι.. ‘το κύκνειο άσμα της Ρωμηοσύνης της Πόλης στην οργανική μουσική’: βλ. Τσιαμούλης/Ερευνίδης).

(Πρβλ. Kalaitzidis και Τσιαμούλης/Ερευνίδης).

Demetrie Kantemir,
 des h. russif. Reichs bey dem russ. Kaiser
 des hohen Senats und in Moldau Fürst,
 Peter dem Großen Mitglied und geheimer
 Rath.

Δημήτρης Καντεμίρ

۵
 ۲ ۳ ۱ ۱ ۱ ۲ ۳ ۳ ۳ ۱ ۱ ۲ ۳ ۲ ۱ ۱ ۲ ۲ ۲
 ۵
 ۲ ۱ ۱ ۱ ۱ ۳ ۲ ۱ ۱ ۱ ۱ ۳ ۳ ۲ ۱ ۱ ۱ ۳ ۲ ۱ ۱ ۱

- Από τους σημαντικότερους διανοούμενους του 17ου-18ου αι. (1673-1727),
- πρίγκιπας Μολδοβλαχίας (στη Ρουμανία).
- Μουσική εκπαίδευση στο Ιάσιο και στην Πόλη.
- Συγγραφέας του έργου *Kitāb-i 'Ilmü'l-Mūsikī 'alā Vechi'l-Hurūfāt* (*Το Βιβλίο της Μουσικής Επιστήμης σύμφωνα με την Αλφαβητική Σημειογραφία*), που περιέχει:
 - Α' μέρος: το πρώτο θεωρητικό της οθωμανικής μουσικής
 - Β' μέρος: συλλογή 380 οργανικών κομματιών σε δική του, αλφαβητική σημειογραφία.
- Συνθέτης περ. 50 κομματιών οργανικής μουσικής,
- δεξιοτέχνης στο νεί και το ταμπούρ.

(Πρβλ. Kalaitzidis, Τσιαμούλης/Ερευνίδης, Feldman)

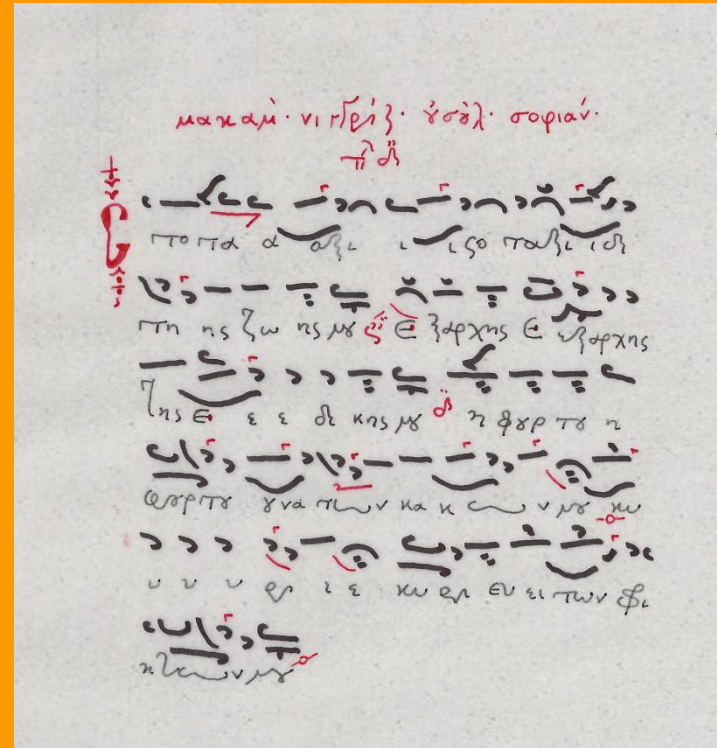
= Κορυφαίος εκφραστής της ανατολικής κοσμικής μουσικής και, σύμφωνα με τους Τούρκους, ο σημαντικότερος συνθέτης φωνητικής μουσικής (εξ άλλου, η λέξη «χανενδές» = έντεχνος τραγουδιστής [στα περσικά]).

- Έζησε κατά τον 18^{ος} αι.

- Υπήρξε μαθητής του Δανιήλ Πρωτοψάλτου στην ψαλτική τέχνη και, ταυτόχρονα, ο ίδιος ήταν καθηγητής του Δανιήλ στην εξωτερική μουσική.

- Συνέβαλε στη διαμόρφωση του είδους των μπεστέδων, στο οποίο και διέπρεψε.

- Έπαιζε το ταμπούρ.

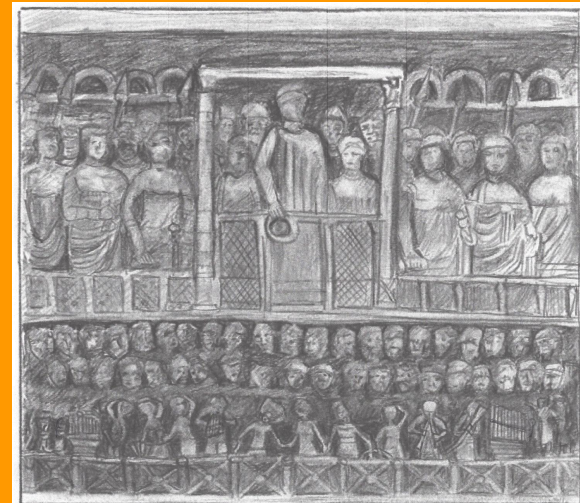
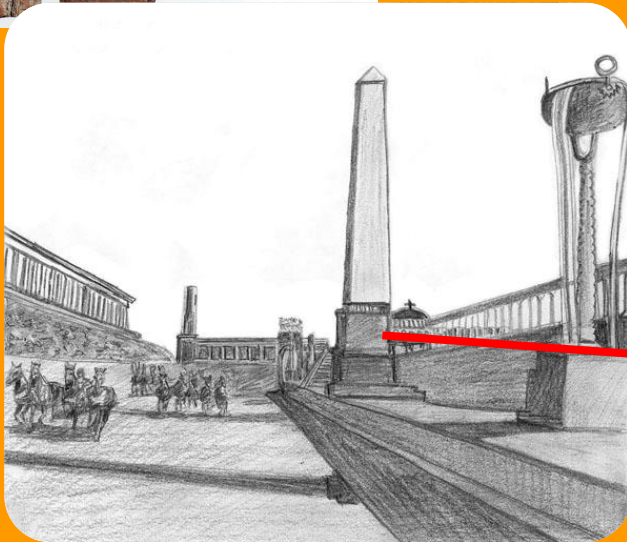
Ο Πετράκης

- = Πέτρος Πελοποννήσιος ο Λαμπαδάριος της ΜτΧΕ (περ. 1735/40-1778),
- υπήρξε ταυτόχρονα διάσημη προσωπικότητα της εξωτερικής μουσικής.
 - Έπαιζε νεί και ταμπούρ.
 - Διασώθηκαν 4 αυτόγραφές του Ανθολογίες κοσμικής μουσικής, που αποτελούν σημαντικότετες πηγές για την έντεχνη μουσική της Πόλης, ειδικά για το ρεπερτόριο οργανικής μουσικής ⇒ Η πιο γνωστή Ανθολογία του είναι στο χφο Γριτσάνη 3 (στη Ζάκυνθο).
- Ο Πέτρος είναι ο πρώτος μουσικός που αναφέρει στα αυτόγραφα του τα ονόματα μακαμιών, ουσουλιών και ειδών των κομματιών που ανθολογεί.
- Το συνθετικό του έργο στον τομέα της κοσμικής μουσικής περιλαμβάνει **112 Φαναριώτικα τραγούδια**, ένα είδος που ο ίδιος εισήγαγε (βλ. την αυτόγραφη συλλογή της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας 927), και 12 ταξίμια.

(Βλ. Kalaitzidis και το CD *Πέτρος Πελοποννήσιος*, επιμ. Καλαϊτζίδης/Αποστολόπουλος, *Εν χορδαίς*)

- Σύγχρονος των Τριών Διδασκάλων (έζησε από το 1770 ως το 1820), και μαθητής του Ιακώβου Πρωτοψάλτου.
- Δραστηριοποιήθηκε στην Κων/πολη, στο Ιάσιο και στη Δαμασκό.
- Διασώζονται 67 τραγούδια του σε μεσοβυζαντινή παρασημαντική, κυρίως Φαναριώτικα.
- Φημίζεται ειδικά ως ο σηματικότερος αντιγραφέας κοσμικής μουσικής, με πέντε αυτόγραφους κώδικες στο ενεργητικό του ⇒ βλ. προπαντός τη συλλογή του με τίτλο Μελομένη = χφο της Ι.Μ. Βατοπαιδίου, αρ. 1428, έτ. 1818/1820, με περ. 250 τραγούδια: σχεδόν όλο το ρεπερτόριο των Φαναριώτικων τραγουδιών, αλλά και διάφορα άλλα τραγούδια αραβικά, τούρκικα, τσιγγάνικα, γαλλικά, ιταλικά, επίσης σεμαΐα, σαρκιά κ.ά.

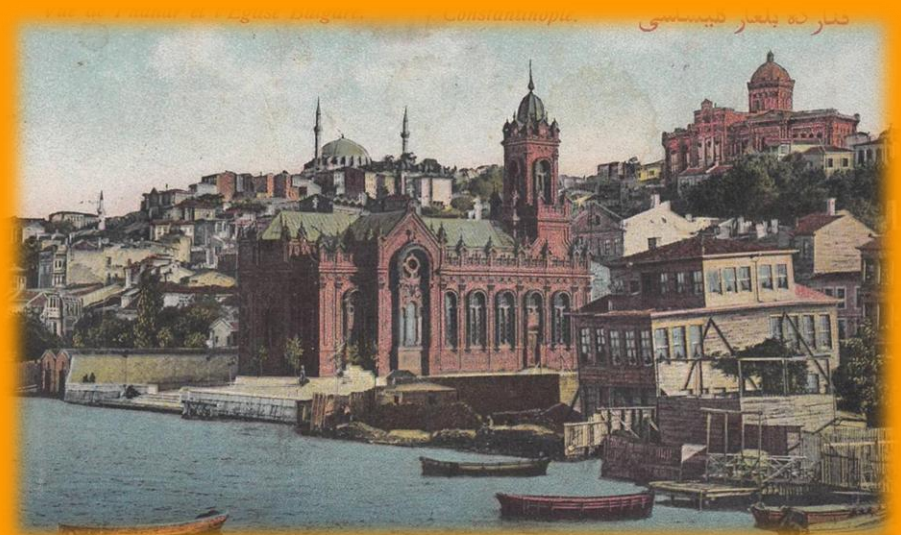
Είδη κοσμικής μουσικής στο Βυζάντιο & συμφραζόμενα χρήσης τους

- Κατά την πρώτοχριστιανική και την παλαιοχριστιανική εποχή, πολλοί Πατέρες της Εκκλησίας (π.χ. Μ. Βασίλειος, Άγ. Ιωάννης Χρυσόστομος) εναντιώνονται σε εκδηλώσεις κοσμικής μουσικής που ήταν συνυφασμένες με στοιχεία ειδωλολατρίας και έκλυθα ήθη, τα οποία έρχονταν σε σύγκρουση με τη χριστιανική πίστη & ηθική.
- Στη βυζαντινή Ατοκρατορική Αυλή και στον στρατό, η μουσική έπαιζε σημαντικότατο ρόλο καθ' όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.
- Η σημαντικότερη πηγή που αναφέρεται σε γένη βυζαντινής κοσμικής μουσικής και συμφραζόμενα εκτέλεσής τους: το *Βιβλίο Τελετών (Περί της βασιλείου τάξεως)* του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (10^{ος} αι.).
- Με την τελετουργία της αυτοκρατορικής αυλής συνδυάζονται μουσικά είδη όπως: τα άκτα ή οι ευφημίες (= αναφωνήσεις των δήμων προς τιμή του βασιλιά σε διάφορες τελετές), που συντονίζονταν από τους λεγόμενους *κράκτες*.
- Ρόλο κλειδί στο μουσικό γίγνεσθαι στην Αυλή και στον Ιππόδρομο μέχρι την Δ΄ Σταυροφορία περίπου (1204), είχε το πολύαυλο όργανο. Στις αυλιακές τελετουργίες συνόδευε τις τελετουργικές κινήσεις του βασιλιά και των υψηλών αξιοματούχων, παίζοντας μόνο του ή μαζί με την ανθρώπινη φωνή. Τα πολύαυλα όργανα των δήμων ήταν από ασήμι, ενώ το «βασιλικόν όργανον» ήταν από χρυσάφι (σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο).
- Το πιο γνωστό είδος μουσικής του στρατού ήταν το λεγόμενο *ενβάλιον* = πολεμικό τραγούδι. Τα όργανα του στρατού ήταν κυρίως πνευστά (βούκινον, σάλπιγξ) και κρουστά (ταύρεα). Κατά την υστεροβυζαντινή εποχή (μετά την Δ΄ Σταυροφορία), τα όργανα του στρατού έπαιξαν σημαντικό ρόλο και στην τελετουργία της αυτοκρατορικής αυλής.
- Ακριτικά τραγούδια = ρεπερτόριο που χρονολογείται κατά τον 9^ο-15^ο αι. και συνδυάζεται με τους Ακρίτες (στρατιώτες που φύλαγαν τα σύνορα της Αυτοκρατορίας).

Γένη & είδη ανατολικής κοσμικής μουσικής κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο

A. Δημοτικά τραγούδια, κάλαντα.

B. Λόγια μουσική της Πόλης:

α. Μουσική της Οθωμανικής Αυλής:

ι. Φωνητικά είδη: ♪ μπεστέ, ♪ σαρκί

**ιι. Οργανικά είδη: ♪ πεσρέφι (4 οίκοι με υπακοή-ρεφραίν στο τέλος κάθε οίκου),
♪ ταξίμι (ελεύθερος αυτοσχεδιασμός).**

ιιι. Φασίλ = ανατολική *suite*, αποτελούμενη από τη διαδοχική εκτέλεση διάφορων οργανικών & φωνητικών ειδών στο ίδιο μακάμ.

β. Φαναριώτικα τραγούδια (ψαλτοτράγουδα)

= σημαντικό είδος νεοελληνικής καλλιτεχνικής δημιουργίας κατά το 18^ο - αρχές 19^{ου} αι.

• Συσχετίζονται με ποιητές & συνθέτες που ζούσαν στο Φανάρι της Κων/πολης.

• Εφευρέτης του είδους = Πέτρος Πελοποννήσιος.

• Κινούνται σε βυζ. ήχους, με επιρροές αραβικών μακαμιών . Οι στίχοι (συνήθως τροχαϊκοί δεκαπεντασύλλαβοι) παίζουν πρωταρχικό ρόλο. Πολλά τραγούδια έχουν ως ακροστιχίδα γυναικεία ονόματα, π.χ. ΣΜΑΡΑΓΔΙΤΣΑ. Θεματολογία: ερωτικά, πατριωτικά κ.ά.

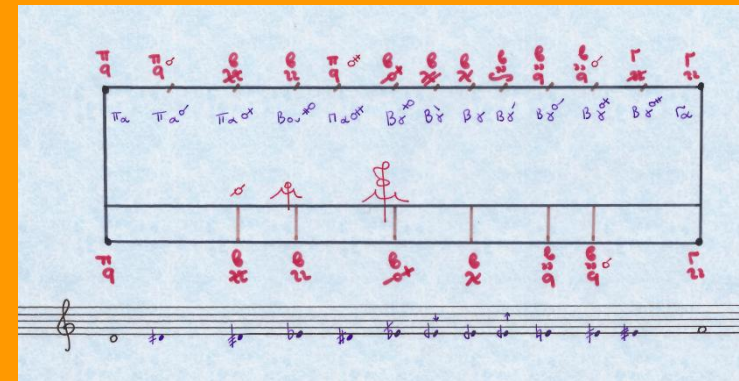
• Συλλογές Φαναριωτικών τραγουδιών:

♪ η πρώτη συλλογή = Βιβλιοθήκη Ρουμανικής Ακαδημίας 927 (αυτόγραφο Πέτρου Πελοποννησίου),

♪ η πληρέστερη = η *Μελλομένη* του Νικηφόρου Καντουνιάρη.

Στοιχεία θεωρίας της εξωτερικής μουσικής

- Η θεωρία της κλασικής ανατολικής μουσικής συσχετίζεται άρρηκτα με εκείνη της βυζαντινής μουσικής.

- Έννοιες κλειδί:

↪ Μακάμ = τρόπος της ανατολικής μουσικής. Υπάρχουν 13 κύρια μακάμια και πληθώρα παρακλαδιών. Τα πιο γνωστά είναι: ουσάκ (⇒ αντιστοιχεί περίπου στον ήχο α'), ραστ (⇒ πλ. δ'), ουζάλ & χουμαγιούν (⇒ πλ. β', μεικτές κλίμακες), χουσεϊνί (⇒ πλ. α'). Μουσικά όργανα όπως το ταμπούρ (πανδουρίδα) και το ψαλτήριον (κανονάκι) μπορούν να βοηθήσουν ουσιαστικά στην οπτικοποίηση & εκμάθηση των μικροδιαστημάτων που χαρακτηρίζουν τη βυζαντινή και την ανατολική μουσική, λόγω συστήματος μπερντέδων ή μανταλακιών, αντίστοιχα.

↪ Ουσούλι = ρυθμικός κύκλος. Οι ρυθμικοί κύκλοι (π.χ. σοφιάν [4/4], τσεμπέρ [24/4]) αποτελούν «τη σπονδυλική στήλη των κομματιών», παίζοντας δομικό ρόλο στη μορφολογία των διάφορων ειδών της Λόγιας μουσικής της Πόλης (βλ. Καλαϊτζίδης).

↪ Εξήγησις = μεταγραφή από τη στενογραφική σημειογραφία της Παλαιάς Μεθόδου στην αναλυτική της Νέας Μεθόδου. Καθώς διασώζεται θησαυρός κοσμικής μουσικής στην παλαιά βυζαντινή παρασημαντική, είναι καίριας σημασίας να εξηγηθεί & ερμηνευθεί σωστά, βάσει της γνώσης των μακαμιών και ουσουλιών στην ιστορική τους εξέλιξη, καθώς και των γενών, ειδών και πρακτικών εκτέλεσης της ανατολικής κοσμικής μουσικής

Απεικονίσεις σε βυζαντινές πηγές

σχ. 1

σχ. 2

σχ. 5

σχ. 7

σχ. 11

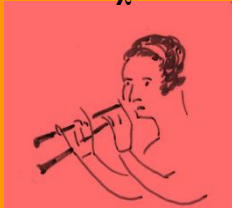
σχ. 19

σχ. 15

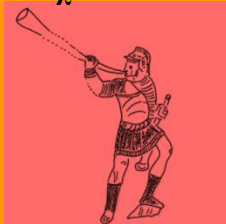
σχ. 16

σχ. 20

σχ. 24

σχ. 27

σχ. 30

σχ. 36

σχ. 39

Απεικονίσεις σε μεταβυζαντινές πηγές

Μουσικά όργανα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής

σχ. 6

σχ. 10

σχ. 14

σχ. 17

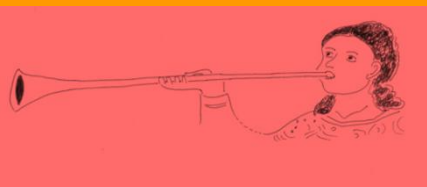
σχ. 18

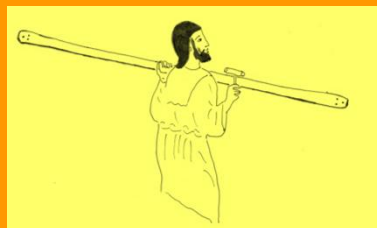
σχ. 21

σχ. 22

σχ. 25

σχ. 32

σχ. 34 (από φωτ. 20^{ου} αι.)

σχ. 37

σχ. 38

σχ. 43

• Βάσει συδυαστικής μελέτης βυζαντινών & μεταβυζαντινών γραμματειακών & εικονογραφικών πηγών, ήρθαν στο φως πολλές πληροφορίες για τα οργανολόγια αυτών των εποχών. Όμως προσοχή στα εξής σημεία:

☞ Σωστή συσχέτιση ονομάτων & οργάνων,

☞ διάκριση γενικής & ειδικής χρήσης ονομάτων μουσικών οργάνων (πότε δηλ. ένα όνομα αναφέρεται σε οικογένεια οργάνων με όμοια κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, και πότε σε ξεχωριστό όργανο).

☞ Λόγω της τάσης αρχαιοπρέπειας-μίμησης παλαιών προτύπων στις γραμματειακές & εικονογραφικές πηγές της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου από τη μια μεριά, και δυτικών επιρροών κατά την υστεροβυζαντινή και ειδικά τη μεταβυζαντινή εποχή από την άλλη ⇒ προκύπτει η ερώτηση για την πραγματική χρήση των αναφερόμενων ή απεικονιζόμενων οργάνων την εποχή και στον τόπο που δημιουργήθηκαν οι συγκεκριμένες πηγές.

• Ανάμεσα στα αναφερόμενα ή/και απεικονιζόμενα όργανα της βυζ. & μεταβυζ. εποχής συγκαταλέγονται:

I. Χορδόφωνα, όπως: λύρες και κιθάρες αρχαιοελληνικού τύπου (σχ.1, 2), λαουτοειδή με βραχίονα χωρίς δοξάρι και με αχλαδόσχημο ηχείο (πανδουρίς/λύρα: σχ.5, ούτι [λόγω σχήματος]/λαούτο [λόγω τάστας]: σχ.6), λαουτοειδή με βραχίονα και με δοξάρι (κιννύρα/κιθάρα: σχ.7), ψαλτήρια διάφορων σχημάτων (σχ.11, σχ.10 ⇒ βλ. το σημερινό κανονάκι), άρπες (σχ.14).

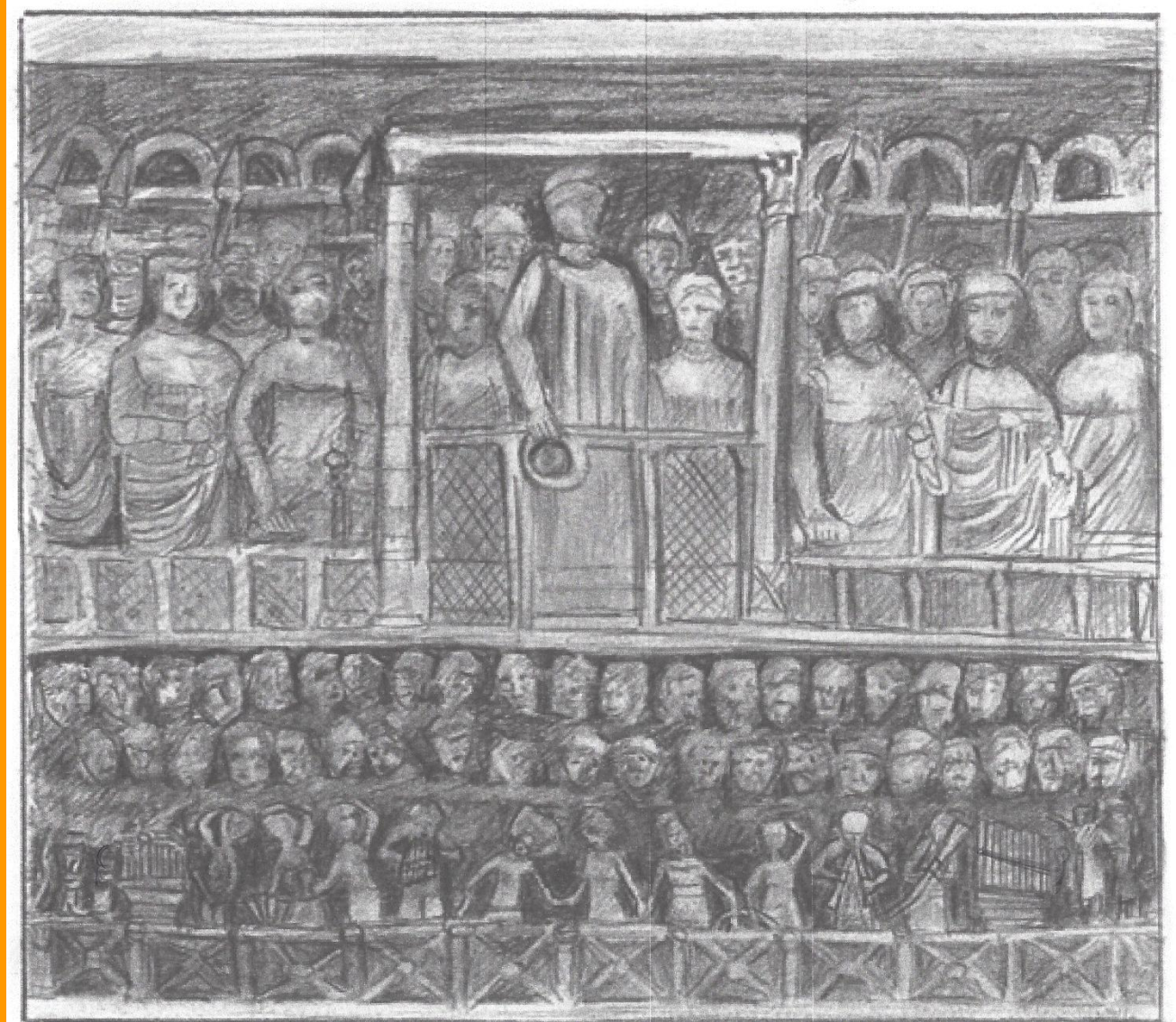
II. Αερόφωνα: διάφοροι τύποι αυλών: πολυκάλαμον ή σύριγξ (σχ.15), πλαγίαυλος (σχ.16), νεϊ (σχ.17), μονοκάλαμον (σχ.18), το περίφημο πολύαυλο όργανο – αυτοκρατορικό σύμβολο κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή (σχ.19), αυλοί (δικάλαμον: σχ.20), σουρλάς/ζουρνάς (σχ.21), άσκαυλος (σχ.22) || βούκινα σε διάφορα μεγέθη (σχ.24) || σάλπιγγες (σχ.27, 25).

III. Ιδιόφωνα: κύμβαλα (σχ.30), οξύβαφοι (σχ.36), σήμαντρα (σχ.32), κώδωνες/καμπάνες (σχ.34).

IV. Μεμβρανόφωνα: τύμπανα (σχ.39), ανακαράδες (σχ.37), νταούλια (σχ.38), ντέφια (σχ.43).

Βλ. Μαλιάρας. Βουτσά. Η πάνω κατηγοριοποίηση (I, II, III, IV) κατά το σύστημα Hornbostel-Sachs από Μ. Βουτσά. Περισσότερα για τις σχεδιάσεις: βλ. μέρος Α', πίν. 53.

Μια από τις αρχαιότερες εικαστικές μαρτυρίες περί των βυζαντινών μουσικών οργάνων

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12.

= Στην νοτιοανατολική πλευρά της μαρμάρινης ανάγλυφης βάσης του Οβελίσκου του Θεοδοσίου του Μεγάλου, στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης (περ. 390 μ.Χ. ⇒ η μαρμάρινη αυτή βάση είναι λίγο μεταγενέστερη από τη Ροτόνδα και την Καμάρα της Θεσσαλονίκης!)

• Στην πάνω ζώνη: Ο βασιλιάς Θεοδόσιος ο Μέγας, μαζί με τους δύο γιούς του, Αρκάδιο και Ονώριο (στους οποίους αργότερα [το έτος 395] θα κληροδοτήσει το ανατολικό και το δυτικό μέρος της Αυτοκρατορίας, αντίστοιχα). Στέκεται στο «κάθισμα» του Ιπποδρόμου και κρατάει δάφνιο στεφάνι για τον ηνίοχο νικητή.

• Στην μέση ζώνη: οι θεατές

• Στην κάτω ζώνη: μουσικό σύνολο με οργανοπαίκτες (πνευστά και κρουστά) & χορευτές:

1. & 12: Δύο πνευματικά όργανα, έχοντας το καθένα τον εκτελεστή του και από δύο οργανάριους που χειρίζονται τα φουσερά,

2-4., 9: τρεις χορεύτριες και ένας άλλος χορευτής, όλοι με κύμβαλα,

5.: ένας μουσικός που παίζει σύριγγα,

6.-8.: τρεις χορεύτριες,

10.: μουσικός που παίζει διπλό αυλό,

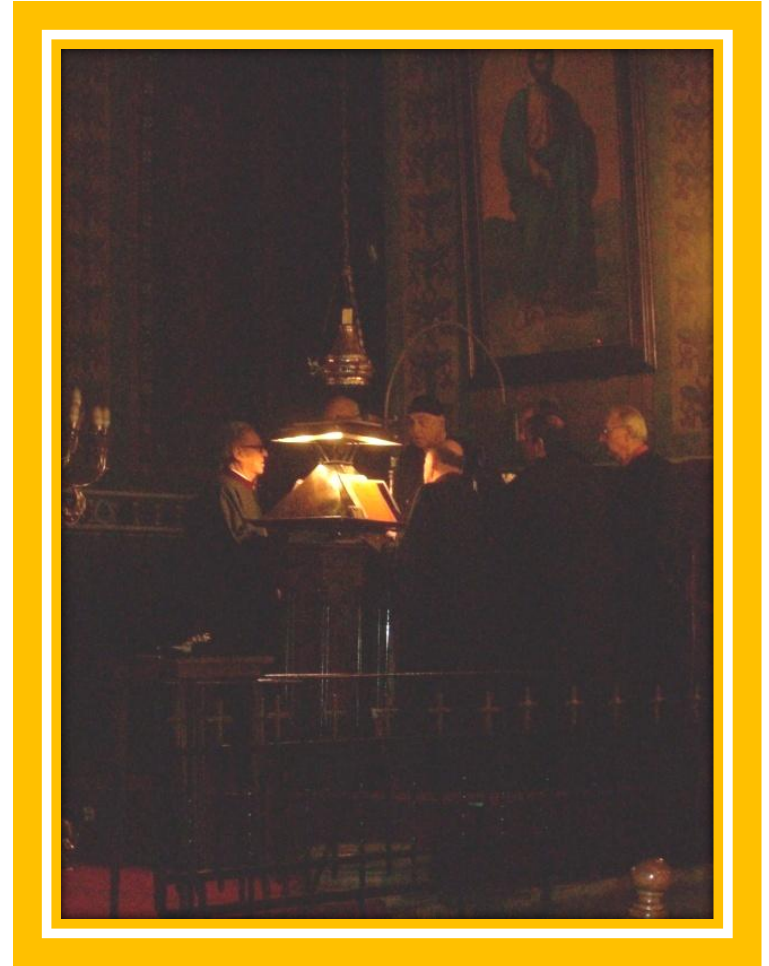
11.: μουσικός που παίζει καμπύλη σάλπιγγα.

• Προβληματισμός: λαμβάνοντας υπόψη: α) την καλλιτεχνική ελευθερία και β) την πιθανότητα χρήσης παλαιότερων εικονογραφικών προτύπων ⇒ σίγουρα: το μνημείο δίνει στοιχεία (απτά & συμβολικά) για τους αυτοκρατορικούς εορτασμούς στον Ιππόδρομο κατά τα τέλη του 4^{ου} αι. Μένει όμως αμφιλεγόμενο, κατά πόσον απεικονίζεται συγκεκριμένο οργανικό σύνολο με δική του χορογραφία ή αφηρημένο σχήμα αντανακλώντας τις τελετές του Ιπποδρομίου.

Βιβλιογραφία: Currie, “Απεικονίσεις μουσικών οργάνων”, σ. 131-132. Πλακογιαννάκης, *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος*, σ. 263-617.

Αντί επιλόγου

Στο τέλος μιας συνέντευξης, το χειμώνα του 2008, ο διάσημος φορέας της βυζαντινής μουσικής παράδοσης Χαρίλαος Ταλιαδώρας, Άρχων Πρωτοψάλτης της Αγιοτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και επί πάνω από μια εξακονταετία Πρωτοψάλτης της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, συμβούλευε τους μουσικούς:

«Να τη φυλάξτε τη βυζαντινή μουσική, σαν κόρη οφθαλμού...»